

A HAZAJÁRÓ LÉLEK (A BEREGI NÉP LÉLEKHITÉBŐL)

Mese, vagy valóság?

„A vén Szabó Sándorné beszélte el nekem: 6 hónapos kisgyermek volt, mikor az anyja meghalt. Öten, vagy hatan voltak testvérek. Az apjának a sok apró gyermek miatt muszáj volt hamar megnősülni. Az esküvő után egy éjszaka az egész család aludt, csak a fiatal mostoha volt ébren. Egyszer csak látja, hogy a gyermekek édesanyja benn van a házban, odamegy a bölcsőhöz, amelyben a legkisebb gyermek alszik, felveszi a gyermeket, elviszi a ládára, ott megsoptatja, azután visszateszi a bölcsőbe és eltűnik. A másik éjjel is ugyanúgy volt. Félt. Először nem merte megmondani az urának, de azután csak megmondta, hogy Anna feljár.

Álmodtad te azt, mondta az ura.

Nem álmodtam, láttam a szememmel. Lessél rá, te is meglátod!

Hát ébren voltak mind a ketten és bevalósult. Megint megjelent Anna. Akkor az ember az apósának mondta meg, hogy Anna feljár. Az is hitetlenkedett és az is megleste. A tornácon leste. Éjfél tájra jött a lánya. Megszólította:

Anna, gyermekem, mit keresel te itt? Minden jó lélek az Urat dicséri.

Akkor Anna elkezdett sírni:

Miért szólítottatok meg? Hadd jártam volna még, hadd neveltem volna a gyermekemet!

Azután Anna eltűnt, nem látták többet”.¹

Mi ez? *Mese?*

A mesét nem azzal az igénnyel mondják el, hogy elhiggye valaki. A fentieket Szabó Sándornénak a mostohaanyja mondta el, aki 6–7 hónapos korától kezdve nevelte. Sohasem kételkedett mostohaanyja elbeszélésében, azt továbbadta a családban, elmondta a menyének, a Tári Károlyné lányának, tőle tanulta meg Tári Károlyné. Ők sem kételkedtek benne soha. Személyes, sőt családi sértés volna fölényesen legyinteni és azt mondani rá, hogy ez nem igaz, becsapták őket, ez mese.

Más hasonló esetekben az elbeszélő egyenesen azzal kezdi: Ez rajtam esett meg. Ez a hivatkozás, az elmondó tiszteletreméltó személye, a meggyőződés hangja eleve kizárja azt, hogy azt mondjuk: mese!

Igaz történet? 1966-ban szinte nevetséges így feltenni a kérdést. Nagyon sokan azt is kétségbevonják, hogy ebben a világban a helyét jól megtaláló, értelmes, munkáját kifogástalanul végző, komolyan vehető ember ajkáról ez az igénnyel hangzódhat el.

Minek tekintsük tehát?

Úgy kell rá tekinteniünk, mint egy ősi világkép, *ősi hiedelemrendszer* még *köztünk élő darabjára*. Ebben a világképben és ebben a hiedelemrendszerben élő valóság a *hazajáró lélek*.

¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

A halállal kapcsolatos hiedelmek, a temetési szokások és ritusok nagyon sokáig élnek. Évezredek is átfutnak felettük. Néha, mint értelmét veszített szokások élnek tovább. Soknak alig lehet magyarázatát találni. Sokszor több történelmi, sőt több történelemelőtti korszak hiedelemvilága, több nép hiedelemrendszere keveredik.²

Ez a kis dolgozat része egy készülő nagyobb munkának, amely Szabolcs-Szatmár megye *beregi* részének, közelebről *Vásárosnamény* környékének a halállal kapcsolatos hiedelmeit, a halál és a temetés körüli szokásokat, ritusokat dolgozza fel.

Most nem követjük időrendben a betegségtől, vagy a halál megjósolásától, megálmódásától kezdve a temetésig a különböző cselekményeket, csak kísérletet teszünk néhány összefüggőnek látszó cselekedetcsoport szétválasztására, korszakhoz kötésére.

Mivel a különböző cselekmények, ritusok a lélekről kialakult képzetekből a test és lélek viszonyának hiedelemrendszeréből táplálkoznak, ezt a hiedelemrendszert igyekszünk tisztázni. Később, a ritusok, szokások feldolgozásánál ez sokszor segíthet majd egyébként nem érthető dolgok megértésében és magyarázatában.

Az anyaggyűjtésnél nagyon sok olyan adatot és véleményt rögzítettünk, amelyek a területen általánosan ismertek. Ezeket az adatközlők mintegy újból megfogalmazták. Igyekszünk ezeket a megfogalmazásokat csoportosítani és idézni. Lehetőleg beszéljen maga a nép, amely hordozója ennek a hiedelemrendszernek.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a terület lakossága magyar, zömében református vallású. Egyébként a hiedelemrendszer szempontjából ez nem sokat jelent. Ez nagy egészében régebbi mint a magyarországi kereszténység és még inkább, mint a területen élő felekezetek. Kitéűően fogalmazta ezt meg Nagyvarsányban az adatközlő baptista prédikátor: „Varsányban nem katolikus, nem református és nem baptista temetés van, hanem *varsányi* temetés.”³

Az élő és a halott

Az adatközlők világképében a test és a lélek nincs elválaszthatatlanul összekötve.⁴ Az élő emberből a lélek eltávozhat, majd bele ismét visszatérhet. Így van ez az álomban, amikor a lélek elmegy olyan helyekre, ahova a test

² *Németh Imre*, Balassa Iván, Karcsai mondák 482.1. „A hiedelemrendszer nem megállapodott, hanem mozgásban levő rendszer.” A hiedelemmondák a hiedelemrendszert és a valóságot sajátosan ötvözik. A hiedelemrendszer általános törvényeit különböző szituációkban, mindig más-más helyen és időben esetenként váltakozó személyekkel tarttatják be.,,

³ Hetényi Attila, Nagyvarsány.

⁴ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 9. lap. „A Homo Sapiens fejlettebb gondolkodási készsége révén már elgondolkozott álmai felett. Észrevette, hogy miközben az ember álmodik, egyszerre két helyen tartózkodik. Ott, ahol álomra hajította fejét és ugyanott is, ahova álmában elkalandozott. . . Az ébrenlét és az álom közti különbségtétel nemegyszer még művelt ember számára is nehézséget jelent. . . Ilymódon a primitív ember előbb-utóbb arra a meggyőződésre jutott, hogy testében van valami, ami képes a testet elhagyni, tehát különbözik attól. Ennek jelenléte, működése nélkül tehetetlen, szinte élettelen az ember. Azt is megfigyelte, hogy ez a különleges létező – álmában – csodálatos, fantasztikus cselekedeteket végez, olyanokat, amiket éber állapotban az ember soha se tudna megtenni. Ebből arra kellett következtetnie, hogy e különleges létező hatalmasabb, erősebb az embernél.”

nem is tudná követni, beszélhet olyanokkal, akiket testben nem érhetne el. „Testvéremet, aki Badalóban lakik, 1946-ban láttam utóljára, amikor lezárták a határt. Akkor másállapotban volt. Azután nem hallottam róla semmit. Nem lehetett levelet se írni akkor. Negyvenhét januárban egyszer álmodtam, hogy ott voltam nála Badalóban. Bementem a házba és egy kis gyermek ült az ágyon. Jajj, mondom, lány, ez vagy fiú? Azt mondja a testvérem: fiam született, Jóskának kereszteltük. A másik hónapban kaptam egy levelet. A testvérem megírta, hogy fia van, Jóskának keresztelték”.⁵

A lélek visszaszállhat a múltba és előre mehet a jövőbe. Lát, hall, tájékozódik, rövid idő alatt végtelen távolságokat tehet meg mind térben, mind időben, majd ébredésre ismét visszatér.⁶ Ebben a világképben nincs éles határvonal az ébrenlét és az álom között.⁷ A megrendítő események hatása alá került ember félig ébren, félig álomban olyan dolgokat lát és hall, olyan dolgok jelennek meg előtte, amit a másik ember nem tud érzékelni. Látomásai, víziói vannak. Megjelenik előtte olyan emberek képe, akik távol vannak, vagy, akik már nem élnek. Látomásaikat, azok, akikkel közlik, vagy akik mellettük vannak valóságnak fogadják el.⁸

A halál alapjában véve hasonló az álomhoz, örökké tartó álom. Ez egészen közhely. Halotti énekek egész sora tömören fogalmazza ezt meg:

„Nyugoszol már kiterítve,
Rád a halál álmot hinte.
Örökre kihült kebeled,
Fáradalmid kipihened.”⁹

Egy népi énekeskönyvből kiragadott egyetlen vers ez. Hasonlókat százával lehetne idézni.

⁵ Varga Jánosné, Tákos.

⁶ *Láng János*, A lélek fogalma az osztálytársadalom nélküli primitív népeknél. 426. l.: „A primitíveknek egymás mellett, egymástól elkülönítve két észleletük van. Az emberhez hasonló, de tőle mégis különböző valami (a tükörkép, az árnyék stb.) létezésének érzékelése és az álomjelenségek, amelyek nem azonosak az ébrenlét érzékelésével. Ez a két különböző észlelet asszotiatio tárgyává válhatik.”

⁷ *Donini A.*, Korok vallások, istenek. 64. l.: „Taylor szerint a primitív ember, hogy megmagyarázza magának az olyan jelenségeket, mint az alvás, a halál, az álom, az extázis, a látomások, feltételez egy a testtől különálló második lételemet, amelynek önálló élete van: Ez pedig a lelke, a hasonmása, amely nem csak időlegesen – az alvás alatt – hagyja el a testet, hanem elhagyhatja egyszer s mindenkorra a halállal. Ezt az lételemet általában azonosították a lélekzéssel, a lehelettel.”

⁸ *Klohr O.*, Természettudomány és vallás. 121. l.: „Amikor megholtakkal álmodtak, azt hitték, hogy azok egy halotti birodalomban élnek és éjjel visszatérnek a földre, hogy rokonaikat és ismerőseiket felkeressék. Úgy tűnt tehát, hogy a lélek a test után képes tovább élni.”

⁹ Veres Gábor, Márokpapi, birtokában levő kézírásos halotti énekes könyvből. Ezeket részint ő maga, részint még az apja másolta. Falunként vannak ilyen kézírásos énekeskönyvek. Virrasztókban szinte kizárólag ezekből diktálnak. Veres Gábornak 3 könyve van. Az énekek közt sok a feldolgozatlan, ismeretlen eredetű.

A halál akkor következik be, mikor az emberből végkép kimegy a lélek.¹⁰ Ez feltűnően történik.¹¹ Területünkön van egy olyan ritus is, amelyik a haldoklóba bele akarja rekeszteni a lelket. „Édesapámnak nyomtam fellele az állát, ahogy bírtam. Nem tudott megfelelni. Akkor egyszer csak hallottam egy suhogást, megijedtem és egy kicsit megengedtem. Utána úgy jött kifele édesapámnak a száján a lélek, hogy csak úgy süvített. Mondom is, hogy ne nyomják a haldokló állát.”¹² „Szalad Szini: gyertek már öcskös, mert meghal nénétek! Este ott voltunk, nagyon rosszul volt. Szabó Pali bátyánk felszorította az állát. Felszorította erősen, meg leszorította a szemét is. Szininé nem halt meg, még 3 évig élt. Sokszor elmondta azután: halljátok, ez a nagy Pali hogy ölt volna meg! Úgy leszorította az államot, hogy nem tudtam még szuszogni sem.”¹³ „Aki már meghal, abból már nem megy ki a lélek.”¹⁴

Kétségtelen, hogy két különböző hiedelem találkozásáról van ezekben szó. A területen régebbi, vagy idegenből jött a lélek beszorítása a haldoklóba. Akik próbálták, akik még így tanulták, maguk is belátják, hogy ez már nem illik bele falujuk hiedelemvilágába. „Mondom is mindenkinek, hogy ne csináljon így.” Az egyik adatközlőt egyébként boszorkánynak tartják.

A természetes állapot, hogy „a halott lelke kiszáll és meglátja magát a tükörben.”¹⁵ – Épen ezért a tükröt mindenütt letakarják, ahol halott van. – „A halott teste, az nem jön vissza, az elrothad, a halottal csak álom által lehet beszélni.”¹⁶

A temetésig a lélek valahol ott van a *halottas szobában* vagy a *halottas ház körül*.¹⁷ „Tudom, hogy a halott mindent tud, míg ott van az udvaron. A lélek hall, ez galamb képében¹⁸ van ott az udvaron.”¹⁹ „A lelke ott van a halottnak, ahol a teste. Mikor a temetés áll, a háztetőn van galamb alakban. Mikor elföldelik, akkor elmegy a helyére.”²⁰ A halott lelkének a helye a temető. Nem látszik a nyilatkozatokból tisztán, hogy a sírba lemegy e,²¹ vagy csak ott van valahol a fejfa körül, mely a halott képmása, megszemélyesi-

¹⁰ *Diószegi Vilmos*, A sámánizmus. 8. l.: „Hány lelke van az embernek? Az *igazi lélek*. Igen gyakran elhagyja a testet, ilyenkor következik be a tudat elvesztése, az álombeli utazás. A *továbbvivő lélek*. Halálos veszedelem következik, ha ez eltávozik a testből. A *külső lélek*. Ezek megmaradnak szabad állapotukban és tetszés szerint költözhetnek be bármely testbe. Oda röppennek, ahova akarnak.”

¹¹ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. 11. lap.: „Leggyakoribb a léleknek a párával való összekapcsolása. A primitív emberek korán megfigyelték, hogy az ember addig él, ameddig lélekezik. Mindebből arra következtettek, hogy a halál a levegőnek (léleknek) a testből való eltávozása.”

¹² Magyar Róza, Kopócsapáti.

¹³ Mező Józsefné, Mátýus.

¹⁴ Mező Józsefné, Mátýus.

¹⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc

¹⁶ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. 15. l.: „Az ősközösség emberei kezdetben azt hitték, hogy a holtak lelkei a holttest körül, majd később, hogy a nemzetség lakóhelye közelében tartózkodnak. A testet túlélő lélek élettartamáról különbözőképpen vélekedhetett. A lélek élete nem örök. Egyszer annak is meg kell halnia.”

¹⁸ *Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje. 225. l.: „Ősrégi hiedelem a léleknek madárként való elképzelése.”

¹⁹ – ²⁰ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²¹ *Donini A.*, Korok, vallások, istenek. 66. l.: „Az ősök szellemei együtt laknak, vándorolnak a hordával, a nemzetséggel, a törzssel, az élők tisztelik őket és minden módon igyekeznek elkerülni az ősök és a természeti erők szellemeinek haragját, mert a szellemek lehetnek barátságosak és lehetnek ellenségesek az ember iránt.”

tője.²²⁻²³ „A jósnő egyszer azt mondta Fóris Károly bácsinak, hogy maga nem tud aludni azért, mert a temetőben vannak olyanok is, akiket megbántott. Károly bácsi kiment a temetőbe, a volt haragosainak a *fejfáját átölelte*, bocsánatot kért tőlük és még ennivalót is vitt ki és elásta ezeknek a sírjába.”²⁴

„A halottnak a lelke él. Utána megy mikor a trombitát megfújják.”²⁵ Nem sikerült tisztázni, hogy milyen trombitáról, illetve trombitásolásról van itt szó. Más adatokban is szerepel a trombitaszó, de más vonatkozásban, általában a feltámadással kapcsolatban. Tekintve, hogy a halott kivitele mindenkor énekléssel, elindítása hangos siratással történik, nincs kizárva, hogy az adatközlő fogalmazása egy régebbi, hangszerrel is kísért éneklés emléke.²⁶

Igyekeznek mindent elkövetni, hogy a temetésig a házban, vagy a ház körül tartozkodó lélek a temetéskor kövesse a halott testét.²⁷ A temetésig minden ablak zárva van.²⁸ „Mikor a halottat viszik az udvarról lefele, kinyitják az ablakot. A levegő kiviszen mindent.”²⁹ „Az ablakot akkor nyitották ki, mikor a halottat a házból kivitték.”³⁰ „Megbízható rokon szokott otthon maradni a temetéskor. Az ki is szellőzteti a házat, míg odavannak. Akkor már ki lehet nyitni minden ajtót, ablakot.”³¹⁻³² „Amikor a halottat a háztól vagy 100 méterre kiviszik, kinyitják az ablakot, huzatot csinálnak, hogy hadd menjen a levegő is vele együtt.”³³

²² László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete. 476. l.: „A névenszóítás és a halott fabábujával való viselkedés egyik legősibb szertartás a rokon népeknél.” 488. lap: „A testtől szabadult lélek számára új testet kell készíteni, hogy legyen miben megpihennie addig is, míg újjászületik. Ez az új test a bálvány, vagy fejfa. Vagy a sírra állítják, vagy az ősök ligetébe helyezik...”

²³ Morvay Péter, Ember alakú fejfák a bőrvelyi temetőben. A fejfa egyes részeinek elnevezése éppen úgy, mint maga a forma mutatja, hogy a fejfa emberábrázolás. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. 490. lap: „Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben Balassa Iván dolgozata mondja ki a végső szót. Ő összegyűjtötte a székelyföldi gombfák egyes részeinek neveit s munkájából kétségtelenül kitűnik, hogy ezek a ma már felismerhetetlen gombfák egykor emberszobrok voltak, az elhunytak szobrai.”

²⁴ Kajor Pálné, Vitka.

²⁵ Farkas Jánosné, Kisvársány.

²⁶ László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete: 492. lap k. fejezet. Nem említi hangszert a tor és a halott lakodalma leírásánál, de az általa leírt alkalmak olyan hangulatot tükröznek, hogy feltételezhetjük a hangszeres zenét is. — Cigánytemetéseknel általános a hangszeres zene. A területen ritkán legény temetésnél is előfordul. Szamosangyaloson és Nádudvaron magam is vettem részt ilyen temetésen.

²⁷ Lips J., A dolgok eredete. 418. lap: „Az elhunyt lelke gyakran még a holttest közelében tartózkodik különösen a temetés előtt és csak a második, végleges temetés után távozik a lélek birodalmába, mikor az eltemetett teste már elenyészett.”

²⁸ László Gyula, i. m., 486. lap: „Általános szokás Európa-szerte, hogy a halál pillanatában kinyitják az ablakot, hogy a lelke kiszállhasson, ugyanakkor lefüggönyözik a tükröt s becsukják az ajtót. Hozzánk kétségtelenül az ablakos házakkal került ez a szokás, de vajon nem egy másik szokást szorított e ki, amely szerint a halott lelke valahol oldalt, ablakon, füstnyíláson, vagy falbavájt lyukon távozzék, hogy haza ne tudjon találni.” Bálint Sándor: A parasztelel rendje. 225. lap: „A matyók kinyitják a ház ablakát, hogy a halott lelke könnyebben repülhessen Isten felé.” — Ezekkel szemben területünkön általános, kivételt nem ismerő szabály az ablaknyitás tilalma. Cs. Á.

²⁹ Farkas Jánosné, Kisvársány.

³⁰ Kelemen Elek, Tarpa.

³¹ Koncz Józsefné, Gergelyigurnya.

³² K. Kovács László, A kolozsvári hóstátiak temetkezése; 226. lap: „Nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az ablakot azért nyitották ki régebben, hogy a lélek ott távozzék a szobából.”

³³ Kajor Pálné, Vitka.

Ezekhez még hozzá kell tenni, hogy az úton, amelyen a halottat viszik, az ajtókat, ablakokat bezárják: „hogy a halott ne menjen be a házba.”³⁴⁻³⁷ Természetes, hogy a halottnak a koporsót kísérő lelke ne menjen be.

Szépen mutatja az összefüggéseket a következő elbeszélés: „Elvitték a halottat, behúzták az ajtót. Azt mondja Irén: Zsófi néném, maga legyen itt-hon temetéskor, maga itt legyen. Ott állottam az ajtóban. A szomszédba való asszony is ott állott. Behúzták annak a felsőháznak az ajtaját, ahonnan a halottat kivitték, ahol volt a halott. Egyszer csak valami dörömből az ajtón. Azt mondja: Menjünk már Zsófi néném, nézzük meg, behúzták az ajtót, nem jó ilyenkor az ajtót bezárni – azt mondják – hadd menjen ki a lélek. Én azután nyitva hagytam mind a két ajtót. Az ajtót, mikor halott van, nem kell behúzni soha. Valamelyik azért behúzza az ajtót, ha a halott a felsőházban van. Az ablakot nem szokták kinyitni olyankor, ha halott van, sohase. Csak akkor nyitják ki, mikor már eltemették. Akkor ki is szellőztetik a házat.”³⁸

Az egészen általános, hogy amíg a halott a házban van, szigorúan zárva tartják az ablakokat, hogy a lélek ne távozhasson messze a halottól, de olyan szertartással, vagy más olyan adattal amely azt mutatná, hogy a ravatalon, a koporsóban, vagy esetleg a halott testében lenne a lélek nem talákoztunk. *A halál ténye éppen az, hogy „a lélek elhagyja a testet, azután elmegy a helyére.”*³⁹ A test nem él tovább, az elrohad. Ezt az elrohadást a földről is figyelemmel lehet kísérni: „Mikor az uram meghalt, 15 évvel ezelőtt, tettem el a hajából. Meg-megnézegettem. Lassan semmivé váltott, pedig egy jó nagy csomó volt. A régebben kihúzott fogait is eltettem, 8 foga volt kihúzva, az is megsemmisült. A haj és a fog itt fenn addig tart, míg a halott a sírban el nem oszlik. Ezek 10 évig tartottak. Egy inget is eltettem az uraméból és azt minden évben a halál évfordulóján kimosom.”⁴⁰

Mégis vannak adataink, hogy a test élete is folytatódik valamiképpen a halál után.⁴¹⁻⁴²

A holtak országa

A temetéssel a halott a temetőbe, a *holtak országába* kerül. Erről az országról legtömörebben a virrasztási, népi halotti énekek beszélnek. Néhány ilyen verssor:

*„Sötét ország a holtak országa,
De nyugalomát benne feltalálja
Az elfáradt földi vándor teste,
Ott borul rá szenderítő este.”*

³⁴⁻³⁷ Boda Lajos tyukodi adata.

³⁸ Mező Józsefné, Mátyus.

³⁹ L. 20. sz. jegyzet.

⁴⁰ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁴¹ *Donini A.*, Korok, vallások, istenek, 66. lap: „Az ethnologiai kutatások igazolták, hogy egyes népeknek egyáltalán nem volt szavuk a lélek fogalmának kifejezésére... Másoknak viszont az az eléggé elterjedt hite, amely szerint sok lélek lakik egy testben.”

⁴² *Lips J.*, A dolgok eredete, 425. lap: „A földművelő népek elképzelése szerint a holtak országa egyáltalán nem a borzalmak helye. A lelkek ott a földi élethez hasonlóan élnek, csakhogy gondok és szenvedés nélkül.”

„A koporsó kemény ágy bár,
De benne rád pihenés vár.
Nem lesz ott baj és a bánat
Fájó könnye ott nem árad.”

„Vegyétek fel már a koporsót lakójával.
Vigyük el sírjába szívünk minden fájdalomával.
Kísérje áldás és a jó hír.
Várja már az elfedező sír
Hantja, mellyel a végnapig bír.”
„A lét útja ó mily rögös.
Nem lehetünk itt örökös.
Bár folyvást örömet lássunk,
E föld nekünk csak szállásunk.

Mikor eljő a végóra,
Betétetünk koporsóba,
Hol nem zavar a földi gond
És gyűlölet békét nem bont.

Tudjuk, békén nyugvó társunk,
Hogy közös mulandóságunk.
Hantjain a sírkebelnek
Ó, mindenek elpihennek.

Ott a boldog lelkek között
Szébb honra lelsz, elköltözött.
Itt éveink gyorsan folynak,
Ott nem lesz tegnap és holnap.
Örökké tart ott az élet
És változás többé nem érhet.
Nincsen ott jajj, nincs földi baj.”

„Boldog ő, már békén pihen,
Teste él a sír mélyiben.”

„Álljatok meg majd sírja felett,
Ott szelleme köröttetek leng.

.....”⁴³

Csak néhány idézet egy virrasztásoknál, temetéseknél használt kéziratos halottaskönyvből. A verssorok magukért beszélnek. Negatívumokban írják le a holtak országát. Elmondják, hogy mi nincs a holtak országában, ami ebben a világban kellemetlen. Az előző fejezetben írtakra utal e verssorokban az, hogy azok között, akik megállanak *sírja felett, ott fog lengeni a halott lelke.*

A holtak országában ajtónálló van. „Az anyja eljött hozzám és megkérdezte, igaz e, hogy az ő Erzsí lánya lesz mindig az ajtónálló a holtak országá-

⁴³ Veres Gábor énekeskönyve, Márokpapi.

ban, míg a faluból valaki utána nem megy.”⁴⁴ „A temetőnek mindig az az öre, aki legutóljára hal meg.”⁴⁵ A holtak országa tehát területileg egybeesik a temetővel. „Nem sokáig kellett neki örködni”, hamar meghalt valaki utána.⁴⁶

Bár a holtak országában van mozgás és a halott megkötözése ezt a mozgást akadályozza, nem feltétlenül a test mozgásáról van szó. Már szóltunk arról, hogy a test a sírban rövid időn belül elpusztul, széteszlik. Az ottani mozgás nem is normális földi mozgás. „Meghalt itt egy kislány. A koporsóban a ruhája a hasán meg volt kötve. Egy nagy rózsafüzéres asszony eloldotta, azt mondta, akkor nem tudna repülni.”⁴⁷ „A halott lába a koporsóban nincs összekötve. Azért kötnék össze, hogy ne tudjon a mennyországba menni!”⁴⁸ „A halott lábát, mikor meghalt, valami szalaggal össze szokták akasztani. Előfordul, hogy valaki úgy felejtí még a temetéskor is, de leszokták vágni. Ha össze van kötve, nem igen tud szegény repülni. Hogy megyen akkor szegény, ha össze van kötve a lába!”⁴⁹ „A férfiakra inget, gatyát, kabátot adnak. A gatyát a temetés előtt nem oldják meg. Akkor leesne róla a nagy úton.”⁵⁰ „A halott férfinak a kalapját a koporsóba mellé teszik, hogy ha feltámad, legyen kalap a fején.”⁵¹ „Isten őrizzen, hogy összekössék! Ki hallott már olyat, hogy összekössék!”⁵² „Az állkötőjét megoldják, a férfiak ingét takarosan begombolják.”⁵³ „Még ha a koporsót lefele zárják, az állkötőt is megoldják oldani. Ha a lába össze van kötve, azt is megoldják, de a kötelekek a koporsóban maradnak.”⁵⁴ „Viszont a nőknek a fejrevaló kendőjét a fejére kötik. Fésűt se a hajába, se mellé nem tesznek.”⁵⁵ „Asszonyoknak a fejét bekötik azzal a kendővel, amit meghagy.”⁵⁶ „A férfiaknak csak egy kalapját teszik oda. Elég eggyel köszönetni a másvilágon.”⁵⁷

A holtak országában is szükség van öltözetre és szükség van néhány személyi tárgyra. Az öltözetnek meghatározott rendje van. „Öreget, fiatal csak olyan ruhába öltöztetnek fel, amely még vizet nem ért.”⁵⁸ Arra törekszenek, hogy minden a legjobban legyen előkészítve, ezért különösen öregebbeknél „a halálravalója a legtöbb embernek megvan. Asszonyoknál az ing, a kombiné, a ruha, a kendő, a kötő, a harisnya, és az állkötő szalag. Öregasszonyokat feketében, vagy fehérben temetnek. Fiatal asszonyoknak megvan a menyasszonyi ruhája. Ha nincs, csináltatnak neki. A lányokat felkoszorúzzák fehér ruhában.”⁵⁹ Ismerünk esetet, amikor az anya a saját maga és négy leánya számára készíti el előre az öt halotti lepedőt.⁶⁰

⁴⁴ Lengyel József, Olesvaapáti.

⁴⁵ Porzsolt Ferenc tiszaszentmártoni adata.

⁴⁶ Móré László, Márokpapi.

⁴⁷ Kajor Ferencné, Vitka.

⁴⁸ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁴⁹ Mező Józsefné, Mátyus.

⁵⁰ Kelemen Piroška, Tarpa.

⁵¹ Papp Zoltán, Beregdaróc.

⁵² Csonka Józsefné, Kisvarsány.

⁵³ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

⁵⁴ Varga Jánosné, Tákos.

⁵⁵ Varga Jánosné, Tákos.

⁵⁶ – ⁵⁷ Nagy Andrásné, Jánd.

⁵⁸ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

⁵⁹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

⁶⁰ Nagy Kálmán, Ilk.

„A halott kezébe, mikor kiterítik, pénzt tesznek. A zsebkendőbe teszik, azt összehajtogatják, úgy teszik a kezébe. Kondor Samunak 10 Forintot tettek. Anyám ezelőtt elkészített egy Pengőt: Ezt tegyétek oda.”⁶¹ „Van olyan babonás, hogy a halott zsebébe pénzt tesz. Anyósomnak a zsebkendőjébe tettek pénzt és úgy tették a kezébe.”⁶² „Asszonyoknak a kezébe teszik a pénzt. Azért teszik, hogy megváltsa vele a lelkét.”⁶³ „A halott lány kezébe imakönyvet meg zsebkendőt tesznek. Szabónénak volt egy kis lánya, az meghalt. Az meg belekötött a zsebkendőbe 10 fillért és beletette a kislánynak a kezébe. És megtudta mondani a petneházi asszony. Ez egy világtalan volt, jártak hozzá. Azt mondta: Minek tették azt a gyermek kezébe?”⁶⁴ Ezek szerint sok esetben tesznek pénzt, de a holtak országában ez nem feltétlen szükséges, sőt vannak, akik egyenesen rossznak tartják. Sokan hivatkoznak a petneházi asszony rosszalására. Úgy látszik, itt is két ritus egymás mellett éléséről van szó.

„A halott mellé régebben imádságos könyvet tettek. Odatették a pipáját, görbebotját. A férfiaknak a kalapot a mellére teszik.”⁶⁵ „A zsebkendőt, a lányoknak a gyöngyét, meg ami legkedvesebb volt neki, odateszik. A kalapot a feje mellé teszik, hogy legyen neki minden.”⁶⁶ „A lányom mellé három ruháját is odatettem.”⁶⁷ „A halott mellé Bibliát, énekeskönyvet tesznek. A zacskót, pipát a lábához teszik. Odateszik, ami kedves tárgya volt. Az apósomnak is, még amit az oldalából kivettek az első világháborúban, azt is odatettem.”⁶⁸ „Mikor apám beteg volt, azt mondta: Puja, a pipám el ne felejtsetek odatenni, ha meghalok. Aki istenes ember, annak szoktak tenni Bibliát is. A férfiaknak a kalapot a koporsóba teszik a fejéhez.”⁶⁹ „A halottal, a férfiakkal kalapot, pipát tesznek. Amikor a sógorom meghalt, a nagyapám sírját kiásták, oda temették. A testet nem találták meg, csak egy pipát.”⁷⁰ „Van, aki meghagyja, ki mellé, hova temessék, mit tegyenek mellé. Mellé szokták tenni a ruháját, amiye van. Balla Lajosnénak most mindenét mellé kellett tenni.”⁷¹

A holtak országában tehát a holtak szabadon járnak, vagy repülnek. A különböző oldásokkal a gyászolók ezt biztosítani igyekeznek. Illendő öltözetre van szükségük. Az élvezetre szolgáló tárgyaikat használhatják. Ez a holtak országa megfoghatatlan, idegen, de nem ellenséges az élők számára.

⁶¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁶² Tári Károlyné, Beregdaróc.

⁶³ Kun Miklós, Nyírmada.

⁶⁴ Konez Józsefné, Gergelyiugornya.

⁶⁵ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁶⁶ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

⁶⁷ Mező Józsefné, Mátyus.

⁶⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

⁶⁹ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

⁷⁰ Varga Jánosné, Tákos.

⁷¹ Balla Gáborné, Gulács.

A sírba rekesztett lélek

Érintettük már egy olyan ritusnak a nyomait, amelynél a halottba igyekeznek beszorítani a lelket. (Állfelszorítás.) Ebben a hiedelemrendszerben nem elég a lélek befojtása. Még egyéb védekezésekre is szükség van.⁷² Egész sor olyan jelenség van, amely korlátozni akarja a sírban levő halott mozgását.⁷³

Egészen általános, hogy temetéskor a jelenlevők göröngyöt dobnak a koporsóra.⁷⁴ Mikor a hozzátartozók dobnak előbb, mikor idegenek." A koporsóra a hozzátartozók dobnak előbb egy marok földet, utánuk majdnem mindenki dob. Addig nem is kezdenek lapátolni, míg kézzel nem dobnak bele földet. A koporsót félig így borítják el.⁷⁵ Sőt nem elég, hogy göröngyöt dobnak. „A sírt, mikor huzzák befele, megtapossák.”⁷⁶ Azok tapossák meg, akik behuzzák a sírt. A rögdobás értelme: hogy a „halott nyugodjék békében.”⁷⁷ Mintegy megpecsételése ez annak a felhívásnak, amit már a tükör takaró kendőre fel szoktak írni: „Ha valahol halott van, a tükröt leterítik egy kendővel, arra aztán van írva valami ilyen: Nyugodjál.”⁷⁸ „A sírba azért löknek göröngyöt, hogy ne féljen a halottól.”⁷⁹ „Amikor a sírt huzzák befele, röögöt dobnak, hogy ne álmodjanak a halottal. A hozzátartozók nem dobnak, de az ottlevő gyermekeknek mindig szokták mondani: lökj csak egy kis földet utána.”⁸⁰ „A sírba a hozzátartozók röögöt dobnak azért, hogy felejtsek.”⁸¹ „Ha a halottat kiviszik a temetőbe, röögöt kell dobni a sírjába, hogy ne féljen.”⁸² „Ha valaki fél a halottól, röögöt kell dobni a koporsóra, azt mondják, azért kell dobni, hogy könnyebb legyen neki a föld.”⁸³ Ez a föld nemcsak a halottat rekeszti le testestől, lelkestől, hanem a sírba rekeszti a betegséget is. Egészen általános az a hiedelem, hogy a rög dobással a saját betegséget, annak ártó szellemét is bele lehet dobni, bele lehet temetni a sírba. „Ha valakinek köszvényes a keze és gört lők a sírba, meggyógyul. A betegség elmegy a sírba.”⁸⁴

A rögdobás és sírletaposás értelmét egyik ismeretlen eredetű kézírásos vers egy cigánytemetés keretében mondja el tréfás formában:⁸⁵

⁷² Lips J., A dolgok eredete, 412. lap: „A természeti népeknél azok a módszerek, amelyek a halottat arra kényszerítik, hogy sírjában maradjon, rendkívüli változatosságot mutatnak.”

⁷³ Bálint Sándor, A parasztelek rendje, 224. lap: „A hazajáró lélektől való félelem magyarázza a primitív népek halottkultuszát. Kedvébe akarnak járni, tisztelik, hogy békében hagyja az élőket.”

⁷⁴ Gecse Gusztáv, Van e túlvilág 14. lap. „Miért féltek az ősközösség tagjai a hitük szerint tovább élő halottak visszatérésétől? A halott gonosz, mert a nehéz helyzetben elhagyta őket. Kárt okozott nekik. Várhatják ezután is, hogy kárt okoz.”

⁷⁵ Birtha Istvánné, Nagyvarsány.

⁷⁶ Illés Miklósné, Jánd.

⁷⁷ Nyíregyházi Tanárképző főiskola tanulmányi kirándulása, 1965.

⁷⁸ Balácsi László, Jánd.

⁷⁹ Balogh Gertalanné, Olcsvaapáti.

⁸⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

⁸¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

⁸² Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸³ Papp Zoltán, Beregdaróc.

⁸⁴ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸⁵ Jászai Jánosné verseskönyvéből, Nagyvarsány. Dr. Szabó Orest, A magyar oroszokról, 207. lap.: „Fent a Verchovinán, Ábránkánál a völgyben, az útmentében mutatnak egy halmot, mely alatt egy boszorkány a tatárok idejéből porlanék. Miért is minden arra menő a sírba egy követ, vagy egy gallyat szokott dobni.”

„.....Külön szólt a lecke a feltámadásról,
Ez pedig nagy kár volt, beszélt volna másról.
Most, mikor kimondta a pap, hogy a holtak,
Kik a temetőben elporladva voltak,
Nem maradnak ottan, hogyha út az óra,
Mindnyájan felkelnek a trombitaszóra,
Az értelmesebbje dermedezve bámul,
Egyik nagyot sóhajt a többi közt hátul
Fománcsu, bolondság, dik te more, hallod,
Mit beszél ez a pap, hogyha nem bolondot.
Hogy, akik meghaltak, ismét újra élnek!

.....
Nem is tudom, mi lett vón a papnak bére,
Ha pontot nem tett vón a szónak végére.

.....
Letették a sírba, elhantolták szépen,
Még le is taposták a földet középén,
Hadd nyomja le nyomban.
Ami biztos, biztos, gondolták magukban.”

A rögdobáshoz tartozik még temetéskor tövises galyaknak a sírba dobálása. „Kézzel dobálnak rögot a koporsóra, aztán kapával húzzák, közben az akácfáról nagy galyakat tördelnek és ezeket dobják a sírba. Míg el nem készül a sír, mindig dobálják.”⁸⁶ Ennek magyarázatát nem tudták adni. A rög dobásoknál viszont, ha különböző szavakkal is, de ugyanaz a magyarázat: „Hogy ne féljen.”⁸⁷ „Hogy ne álmodjon a halottal.”⁸⁸ „Akkor nem képzelődik, nem jön vissza a halott.”⁸⁹

A testestől-lelkestől eltemetett halott visszatérésének megakadályozására való a halott lábujjának a megszorogatása is. Egészen általános szokás. „Aki fél a halottól, a halott nagylábbujját fogja meg.”⁹⁰ „Minek megyen halottlátni az olyan, aki nem nézi meg a halottat. Ha fél, menjen és huzogja meg a lábujját.”⁹¹ „Az úton meghalt egy asszony. Nagyon féltém. Azt mondták, hogy meg kell szorongatni a nagylábbujját, akkor nem fogok félni. Úgy is tettem, jól megszorongattam. Nem is félek azóta se.”⁹² Ez a meghuzogatás, megszorogatás néha egészen radikális. A láb megbénításának lehet leszeli-dült maradványa.

Amint láttuk, a megkötözés minden formája hiányzik. Az őskori zsugorított temetkezéseknek a feltehető kapcsolatait sem találtuk meg. Ezzel szemben a rögdobálás múltjára találhatunk már az őskorban is példát. A területen aeneolithikus sírokban gyakran fordulnak elő a talajhoz nem tartozó folyami kavicsok, hajítókövek. Egyik ilyen sírban egyenesen másfél mázsányi ilyen,

⁸⁶ Gacsályi Károly, Vámosatya.

⁸⁷ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸⁸ Telkes Györgyné, Tarpa.

⁸⁹ M. Varga Elek, Tarpa.

⁹⁰ Mező Józsefné, Mátyus.

⁹¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁹² Tári Károlyné, Beregdaróc.

tyúk és libatojás nagyságú kő volt, amelyeket úgy dobáltak be a sírba annak idején, hogy a zsugorított holttest fejét velük teljesen szétverték.⁹³ Idevonatkozólag még sok régészeti megfigyelés kellene. Természetesen, amikor a dobálást nem kővel, hanem göröngyökkel végzik, a nyomait nem lehet megtalálni.

*Két hiedelemrendszer látszik itt egymás mellett. Egyik: Az előző fejezetben tárgyalt, amikor a halottból kiszállt, a házból útjára engedett lélek valahol ott él a temetőben, míg a test a sírban eloszlik. A másik: A testbe zárt, vele együtt a sírba rekesztett lélek hiedelemrendszere. Együtt él, erősen keveredik egy régebbi korszak képzele egy újabb korszak képzetével. Ezek egymástól határozottan szétválaszthatók. Később több adat rendezése nyomán talán korra is pontosabban meghatározhatók lesznek.*⁹⁴

Ezek mellett találkozunk még egy harmadik hiedelem rendszerrel, a lángban és füstben elszálló lélek emlékeivel is.⁹⁵

Égetések

„Mielőtt a koporsót lezárták, a halottnak a hajából vágta le, ezzel temetés után otthon megfüstölték a hozzátartozókat, hogy könnyebben felejtsek. Egy lapátra szemet tettek, erre szórták a haját. A hozzátartozó fölé állott és a füstöt beszívta.”⁹⁶ „A halott hajából szoktak levágni egy keveset, hogy ha valaki fél, megfüstöljék vele. Mindegy, hogy hozzátartozót füstölnek, vagy idegent. Füstölésre egy ideig tartanak is levágott haját.”⁹⁷ Ezekben úgy látszik, mintha egyenesen a halott lelkével való egyesülésről volna szó. A halott lelke a füsttel beszáll az élőbe.

Más égetési szokások: „A koporsó közepére szoktak egy marék hamut tenni.”⁹⁸ „Az oroszoknál (g. katolikusoknál) temetés után szoktak tenni az asztal közepére egy marék hamut, abba állítanak egy pohár vizet. Azt mondták, hogy a halott visszatér akkor éjszaka, a nyoma meglátszik a hamuban, madárnyomok vannak benne, a víznek is híjja van.”⁹⁹ „A halott ágyszalmáját a kert végében még aznap elégetik.”¹⁰⁰ „A halott ágyszalmáját nem szokták jószág alá tenni, esetleg csak disznó alá teszik, de rendszerint elégetik a kert végében.”¹⁰¹ Itt a halott rontó szelleme ég el a szalmával együtt. „A disznón nem fog a rontás.”¹⁰² „Régebben a halott ágyszalmáját a kemencében elégették, vagy a disznó alá tették.”¹⁰³

⁹³ Dr. Korek József mentőásátása, Vásárosnamény, 1964.

⁹⁴ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. „A ma élő primitív népeknél megfigyelhető, hogy kezdeti kultúrfokon inkább a holtak iránt érzett szeretet, a búcsúzás és válás fájdalma nyilvánul meg. A félelem később hatja át az elhaltak hozzátartozóit.

⁹⁵ *László Gyula*, A honfoglaló magyar nép élete 460. l.: „A halotthamvasztás a túlvilágra vonatkozó új szemléletet jelent. „*Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 13. lap”. A halottégetés a primitív elképzelés szerint meggátolja a holtak visszajárását. Az a hiedelem a magyarázata, hogy a lélek a tűzzel egyesül és többé nem térhet vissza.”

⁹⁶ Jászai Jánosné, Nagyvársány.

⁹⁷ Varga Jánosné, Tákos.

⁹⁸ Nagy Andrásné, Jánd.

⁹⁹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁰⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

¹⁰¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁰² Kári Sándor, Tákos.

¹⁰³ Tóth Jenő, Olesva.

„A fejfát kivitték a temetőbe, ott szalmával feketére égették. Ezelőtt nem festették, hanem égetésekkel feketítették meg.”¹⁰⁴⁻¹⁰⁵ „A fejfát a kert végén szalmával égették feketére.”¹⁰⁶ „Zabszalmát égették, hogy annak a hamújával fessék feketére a fejfát.”¹⁰⁷ Szó lehet itt a halott bábujának az el-égetéséről is.

A temetőben élő, vagy a sírba rekesztett lélek dolgaival nem hozható összefüggésbe, de a hozzátartozók füstölésével összeegyeztethetők a következők: „Aki fél a halottól, annak a sírból hoznak egy kis földet. Zsebkendőben hozzák, a feje alá teszik. Úgy teszik, hogy ne tudja.”¹⁰⁸ „Annak, aki fél a halottól, akárki legyen, visz a hozzátartozója egy kis földet a temetőből, a sírból és azt egy kis zacskóban a nyakába akasztja.”¹⁰⁹ A Szamos menti községekben általános szokás, hogy „a temetőben a legközelebbiek a szemfedő sarkából vágnak és a koszorúból vesznek, hogy emléknék maradjon. A virágot a tükör mellé, a szemfedő darabot a Bibliába teszik. A Bibliában jelzőnek is használják.”¹¹⁰ Több helyen a halott képe mellé, a képkeretbe helyezik mind a kettőt. Annál különösebb a tükör mellé tétel, mert a halottas házban a tükör letakarása is általános azzal az indoklással, hogy: „aki fél a halottól, később is meglátná a tükörben a halottat.”¹¹¹

A sír földjének a felhasználásával az élő további kapcsolatban marad a halottal, valahogy úgy, mint mikor a füsttel belélegzi a halott lelkét. Ugyanakkor lehet az ősi veletemetkezésnek az emléke is. A feleség már nem kíséri a sírba az urát, de ugyanazon a földön nyugszik és ugyanazt hordja magán, mint a meghalt. Egyébként területünkön csak szórványos, de a kárpátaljai ukránoknál általános szokás.¹¹²

Más temetési relikviák feltűnő helyen tartása esetleg arra is szolgálhat, hogy a halott lelke lássa, hogy nem felejtették el és halála után is megbecsül-lik.¹¹³

A dolgok logikai összekapcsolása természetesen lehet merőben téves, hisz magát a lélek képzetét sem okoskodás, hanem *különböző tényeknek az asszociációja* hozta létre.¹¹⁴

¹⁰⁴ Oroszlán Sándor, Lónya.

¹⁰⁵ *László Gyula*, i. m. 483. lap.: „Megléhetősen sok honfoglaláskori sír földjében találunk szétszórt faszenet. Ez akkor kerülhetett a sírba, amikor a tor végeztével a sírt betakar-ták.”

¹⁰⁶ Tóth Jenő, Olesva.

¹⁰⁷ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

¹⁰⁸ Kelemen Piroska, Tarpa.

¹⁰⁹ Varga Jánosné, Tákos.

¹¹⁰ Kelemen Elek, Tarpa.

¹¹² *Szabó Oroszt*, A magyar oroszokról, 168. lap.: „A legközelebbi rokonok nem kísérik ki a temetőbe a halottat. De ahol kikísérik, ott ingők alá felülről egy marák földet dob- nak a sírről, hogy könnyebben felejtsek a halottat.”

¹¹³ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 14. lap.: „A haláleset után nyomban sírni, jajveszékeln-i kezdenek, nemcsak a fájdalom miatt, hanem azért is, hogy az elhunytak megmutassák mennyire keseregnek elvesztése fölött. Talán ez is visszatartja a halott lelkét az áltani szándékozó visszatéréstől.”

¹¹⁴ Láng János, A lélek fogalma... 426. lap.: „A tükörképet, ezt a valóságban létezőt, ezt az érzékléssel megkülönböztethetőt, amely maga az ember és mégsem az ember, a primitívek már fogalom- má alakították, amikor külön szóval elnevezték. Egészen természetes asszociáció tehát ennek a duplikátum fogalomnak az álomélményekkel való összekapcsolása.”

Hótnak hótt a barátja

A halállal megszakadnak a holt és élők eddigi kapcsolatai. Az élőknek is törekednie kell arra, hogy valóban minden kapcsolat megszakadjon. Már a halál pillanatában tudomásul kell venni, hogy aki meghalt, egy másik világ lakója lett. „Kár egy szót is szólni már ahoz, aki már odaért (a halálhoz).”¹¹⁵ „Az uram megcsókolta az apját a ravatalon. Azt mondták: hogy tehet olyat, megcsókolni a halottat!”¹¹⁶ „Hótnak hótt a barátja. A halottat nem szabad megcsókolni sem.”¹¹⁷ „Azt tudom, hogy halottat senki se csókoljon meg. Halottat élő ne csókoljon meg.”¹¹⁸

„Koporsóba tételnél mindig a lepedőt fogják. A nehezebbet lábánál, fejénél és közepén fogják. Férfiak teszik a koporsóba. A halottat már nem fogdossák. A lepedő is alatta marad.”¹¹⁹ „Régen a temető árkából vágta két halottvívő rudat, ezeken vitték ki a halottat. Ezeket a koporsó mellé bedobták a sírba. A sírt kisérik, ott a helyszínen csinálnak seprút tövis féle fából. Ezt felállítják a sír sarkába és ott hagyják.”¹²⁰ „A halottvívő fát leteszik a halott lábához, máskor meg úgy csinálták, hogy felállították, úgy hogy a vége kinn volt a földből, de ez elmúlt már, azért mert azt mondták, hogy kihúzta a puja (gyermek). Addig cipákolta, míg kijött. Most már csak mellé teszik.”¹²¹ „Temetéskor mindig voltak halottvívők és fejfavívők. A vívőrudat mindig frissen vágta és beletették a sírba.”¹²² „Régen rúdon vitték ki a halottat, halottvívő fát használtak. A fákat a temető árokról vágta, megtisztították és elföldeléskor mellé tették. A halottét nem szokták hazahozni a temetőből, odatették mellé.”¹²³ „A halottvívő rudat kettétörik és a koporsó mellé dobja a sírba.”¹²⁴ „A kis dikót, amin az uram meghalt, eltűzeltük. Az ágydeszkát, szalmát, lepedőt el szoktuk égetni. Másnap, vagy még akkor nap elégetik a kert hátulján, vagy a mesgéné.”¹²⁵ „A régiek azt tartották, hogy aki a temetőből virágot hoz, arra ráesik a sárgaság.”¹²⁶ „Amikor valaki meghal, a rajtavalót eltilitják a háztól. Vagy beleteszik a koporsóba, vagy odaadják valami cigánynak. A rajtavalót eltilitják a háztól.”¹²⁷

A kapcsolatok megszakadnak. Az élőknek nincs tovább hatalma a halott felett. A halott, akiből a lélek kiszállt, nem nyerheti vissza előbbi állapotát, mégis vannak *határesetek*. Ilyen: a visszasírás.

¹¹⁵ Kelemen Elek, Tarpa.

¹¹⁶ Kajor Pálné, Vitka.

¹¹⁷ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹¹⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

¹¹⁹ Veres Gábor, Márokpapi.

¹²⁰ Balogh Zsigmondné, Vitka.

¹²¹ Balogh Bertalanné, Olesva.

¹²² Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

¹²³ Kelemen Elek, Tarpa.

¹²⁴ Tóth Jenő, Olesva.

¹²⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹²⁶ Balogh Bertalanné, Olesvaapáti.

¹²⁷ Varga Jánosné, Tákos.

Éles különbséget kell tennünk a sírás és a siratás közt. A *siratás* lehet akár milyen hangos, nem éled fel tőle a halott,¹²⁸ hozzá tartozik a temetési ritushoz. Talán épen az elmaradása hozna valami rosszat a halott állapotába.¹²⁹ A siratás mondatai megfontoltak. A sirató tudja mit kell elmondani. A siratás tudomány. Nem mindenki tud jól, szépen siratni, nem mindenkinek a siratása bírja ki a temetési közönség kritikáját. Magnó felvételhez siratást próbáltunk el. A jelenlevő asszonyok tanácsokat adtak annak, aki siratni készült: „Úgy csináld, ahogy szoktuk.”¹³⁰ „Úgy csináld, ahogy kell.”¹³¹ Minden szavának, minden mozdulatának ideje és helye van.

A sírás a fájdalom, a bánat spontán következménye. A síró szánalmat ébreszt. Talán ez a szánalom indítja meg az épen csak hogy kiszállt lelket, hogy visszatérjen az elhagyott testbe. Megzavarodhat a halál rendje.

„Visszasírás van, láttam is. Egy asszony meghalt, az egyik lánya ott volt mellette, sírt és rázta és azt mondta: Édesanyám, szól édesapám! Egyszer megszólalt a halott: Mit szól? És utána még három napig élt. Antal Andrásné is visszasírták. Azt mondta: Nem engedtek elmenni.”¹³² „Nem jó ott sírni a haldokló mellett, mert akkor még nehezebben múlik ki. Hogy Máli néném is szenvedett, a lányát elküldtük mellőle. Hallottunk olyant, hogy a gyermekes anya még két napig élt utána, hogy felsírták. A múltkor is jött egy cigány-asszony, mondta, hogy Csonka Károly is sokat szenvedett, mert a lánya felsírta.”¹³³ „Visszasírás van. Gyermekkoromban hallottam, hogy volt olyan, aki a visszasírás után még pár napig élt.”¹³⁴ „Visszasírás van. Akit visszasírnak egy hétig is nagyon szenved. Menjen ki olyankor az olyan, aki sír, meg ki is viszik az olyat, mert a haldokló nagyon fog szenvedni.”¹³⁵ „Az órásnak volt egy unokája. Nehezen halt meg, mert az anyja nagyon sírt. Az öreg órás bement és azt mondta: most már add át az Istennek! Kiküldte az anyját, a gyermeket letette a földre. — Az órás zsidó volt. — Erzsí nénémet is visszasírták hétfőn, de szerdára már meghalt.”¹³⁶ „Jándon haldoklónál voltam. Még eszméletnél volt, de egy-egy rövid időre már elcsendesedett. A síró hozzátartozóknak az egyik idősebb rokon azt mondta: Most már ne sírjatok, hagyjátok menni. Elhallgattak. A néni hamarosan meghalt.”¹³⁷ Ezekben mindenütt *olyan esetekről van szó, hogy az éppen csak hogy meghalt testbe tér vissza a lélek, éled fel egy időre. Nem kívánatos állapot ez, mert a visszatért élet nem tartós, csak a fájdalmak meghosszabbítását jelenti.*

Másik határeset az élet és a halál mesgyéjén:

¹²⁸ L. 113. j.

¹²⁹ Szabóné, Szojka Anna: Cserhát környéki sirató 623. l. jegyzete.

¹³⁰ Özv. Kokas Istvánné, Gergelyiugornya.

¹³¹ Özv. Gergely Józsefné, Gergelyiugornya.

¹³² Kiss Sándorné, Nyírmada.

¹³³ Illés Miklósné, Jánd.

¹³⁴ Veres Gábor, Márokpapi.

¹³⁵ Szakács Imre, Komoró.

¹³⁶ Kelemen Elek, Tarpa.

¹³⁷ Horsai Ede, Jánd.

Szinte minden adatközlő tud a tetszhalottakról is. Egy egy történet különböző variációkban egész területünkön fel-felbukkan. A tetszhalottból már tartósan eltávozott s azután tért vissza a lélek, vagy elrejtőzött valahol és úgy jött ismét vissza.

„Az unokám odavolt Nyíregyházán a kórházban. Mellette feküdt egy nyíregyházi asszony. Ez 17 éves korában meghalt. Vitték kifele a gyászkoscsin. Amikor már a sírhoz értek, felébredt, elvitték haza. Még azután ment férjhez. Mindig hívta az unokámat, menjen el hozzá, még megvan a koporsója, megmutatja.”¹³⁸ „Valaki szívasztmás volt, meghalt. Eltemették rendes időben. Éjszaka a hozzátartozó azt álmodta, hogy nem halt meg. Nem nyugodtak, másnap a szüleivel felásták. Arcra volt fordulva. A kolera idején háromszor is megtörtént ez.”¹³⁹ „Olyat is tudok, hogy valakit eltemettek, azután felébredt a földben, mert volt egy támadás a nyakán és az kifakadt. Lengyel Sanyi beszélte, hogy egy ember meghalt. Ráadták a fia ruháját és abban temették el. A fia nem volt otthon. Mikor hazajött, kiderült, hogy a ruhában volt 40 000 Forint. A halottat ki kellett ásni, de már akkor arca volt fordulva.”¹⁴⁰

Ezeknél a történeteknél figyelembe kell venni, hogy egyáltalán nem befolyásolják a temetkezés idejét. Csak a cigányság az, amelyik hosszabb ideig fenntartja a halottat és legtöbbször már sürgetni kell a temetést, mert előfordul az is, hogy még a negyedik nap sem akarnak temetni.¹⁴¹ Egyébként a halottat csak egy éjszaka tartják fenn és a halált követő napon már eltemetik.” Ha reggeli harangszó előtt hal meg, másnap eltemetik. Hogy az engedélyt megkapják, a halottkémnek, vagy az orvosnak is hamarabbat mondanak.¹⁴² A szokás régi keletű. A múlt században, az állami anyakönyvezés előtt az egyházi és világi hatóságok évről évre megújították a halott 48-órán belüli eltemetésének tilalmát. Úgy látszik, a rendelkezésnek nem sok foganatja volt, azt sokféleképpen kijátszották, azért kellett sokszor megismételni. Ma is minden lehetőséget megkeresnek, hogy másnap temetni lehessen. A halál idejét sokkal előbbre jelentik be a halálbíróknak. Nem ritka a 36-órán belüli temetés sem. Gyakorlatomban még alig fordult elő olyan eset, hogy 48-órán túl temettünk volna.

Ha ezt a tényt szembeállítjuk a tetszhalotról szóló történetekkel azt látjuk, hogy népünk hiedelmében a tetszhalál nem tekinthető olyan állapotnak, amikor a halál beálltáról tévesen győződtek meg. A már elszállt, vagy bennszorult lélek körül lehet valami rendellenesség, valami zavar.

A határesetek másik részét azok jelentik:

Akik megszabadultak

Ha valahol a halál megjelenik, ott halottnak kell lenni, de valamikor talán eltéveszti a küldetését, talán egyenesen megelégszik ember helyett nagyobb állattal. „Ha valami jószág elpusztul a háznál, ne sirassák, mert a

¹³⁸ Konez Józsefné, Gergelyiugornya.

¹³⁹ Tári Károlyné és Papp Zoltán, Beregdaróc.

¹⁴⁰ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴¹ Id. Konez Istvánné és Kokas Istvánné, Gergelyiugornya.

¹⁴²⁻¹⁴³ Kelemen Piroska, Tarpa.

haláltól mentett meg valakit. Inkább az ökor pusztuljon el, mint valaki meghaljon a családból. Ha nem pusztult volna el, a családból halt volna meg valaki.¹⁴³ Kisebb állatokra ez nem vonatkozik. A halálnak, ha megjelenik, nagyobb zsákmány kell.

Van olyan is, akivel nem bír a halál: „Az uram mellett aludtam belül. Jön reggel Sanyi fiam, hallom hogy mondja: Apám nem szól, anyám meg a fal felé fordul. Megfordulok, látom, hogy az uram meg van halva. Mászok rajta keresztülfele. Mikor átléptem, a földhöz csapódtam, mint aki meg van halva. Nem tudom, mi csapott a földhöz. Két hétig csupa seb voltam, lefogytam. Nem azért estem le, mert féltem. Nem tudtam a földről felfele állani, de csak felállottam. Én erős voltam, nem bírt velem a halál.”¹⁴⁴

A Halál és a Jelentő

A lelket elvívó, vagy elcsaló Halál alakja nagyon változatos. Valaki jön, valakit küldenek a *holtak országából*. „Jelentő mindig van.”¹⁴⁵ „Az én nász-asszonyom, Daróciné, álmodott a halottal. Az azt mondta neki: Jöjjön én-hozzám. Daróciné ezután csakugyan nemsokára meghalt.”¹⁴⁶ „Mikor a *kivit* madár kiabál, akkor azt mondjuk, hogy: Hívja már! Két szemünkkel néztük, mikor törtük a kendert. Rácsapott a fehér galamb-*halálmadár*nak is mondják, – rácsapott végig a háztetőn. Másnap Szerenyi Laciné meghalt. Ez a halálmadár olyan, mint egy fehér galamb. Úgy tesz, hogy: kivit! Visit! Csak éjszaka szól, kivitel. Meg is lehetne látni többször éjszaka a temetőben, nyáron. Jár az mindenfele, de még soha se tudtam megfogni, hogy hol lakik, de ha valaki megfele hal, azt már hívja a kivit madár.”¹⁴⁷ „Mielőtt anyósom meghalt, azt mondja: „Nézd Róza, azt a két galambot hajítsd le az ajtóról, azt a két fehér galambot. Az ezekelőtt való öregeket azok csalták el.”¹⁴⁸

„Tiszaszalkán egy özvegy asszonynak volt egy 8 éves forma kislánya. Rábízta a szomszédasszonyra, hogy vigyázzon rá. Már délfele volt. Lajos bátyám földet hordott. Egyszer azt mondja a kislány: Milyen szép kis fehér galamb járkál itt a házban! Meg akarta fogni, de az elrepült előle. Erzsi néni nem látta a galambot, még kicsúfolta a kislányt. Mikor Lajos bátyám megint fordult, a kislány elindult a szekér után szaladni. Lajos bátyám még az ostorral is odacsapott, hogy a kislány felragózzott. A kislány akkor elbújt. Mikor a földet megszedték, látta Lajos bátyám, hogy a kislány a töltésen keresztülment, kiáltott is utána, de az nem jött vissza. Lehányták a földet, ismét mentek ki. A kislánynak csak az egyik lába látszott ki a föld közül. Ott volt meghalva. Belebújt egy lyukba és a föld rászakadt. A galamb az angyal volt.”¹⁴⁹

„A halálmadár csak oda megy, ahova küldve van. Hogy a Halál, vagy a jó Isten küldi e, nem tudom. Amikor meghal valaki, akkor már nem szól, csak előre szól. Akkor szól, mikor érte megy. Amikor valaki meghal, akkor már otthagya.”¹⁵⁰

¹⁴⁴ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴⁵ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴⁶ Koncz Józsefné Gergelyiugornya.

¹⁴⁷ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁴⁸ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁴⁹ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹⁵⁰ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

„Egy 10 éves forma kislányt itthon hagytak a szülei. Ők kimentek a mezőre. A kislány a házban letörölgetett, azután kisepregetett. A por mindenre visszazállt. Azután a kislány kiment az udvarra, majd ismét visszament a házba. Mikor bement, látja, hogy egy öreg ember ül a ládán. Ez azt mondta neki: Meg ne mondd senkinek, meg fogsz halni! A kislány erre kiszaladt és mikor a szülei hazajöttek, elmondta, mi történt. Ezután harmadnapra meghalt. Mikor a szülők a házban széjelnéztek, látták a ládán a Halál csont kezének a nyomát. Ha a kislány nem mondta volna meg, talán nem halt volna meg, de így a halál csak érte jött.”¹⁵¹

„Anyám megjósolta a kolerát. Éjszaka kiment a dolgát végezni. Látta, hogy az utcán két gyermek keresztben vitt egy hosszú láncot. Mikor bement, megmondta, hogy valami nagy baj lesz. Jött is a kolera.”¹⁵² „Mikor ez a helyzet bekövetkezett, (a mezőgazdaság szocialista átszervezése.) az anyám már öreg volt. Egyszer egy ősz, öreg ember azt mondta neki álmában, hogy ne búsuljon, meg fog ez fordulni. Anyám ezután három hónap múlva meghalt. Ő szegény azt gondolta, hogy a világ fog megfordulni, mi tudtuk, hogy erre tótt. Az ő élete fordult meg.”¹⁵³ Gál József egyszer látta a halált. Magas fehér alak volt.”¹⁵⁴ „Puskás nagyapám nem tudott aludni. Mákgubót főzött magának teának, abból ivott. Amikor felébredt, elmondta, mit álmodott. Azt mondta: Az Úr előtt álltam és megkérdeztem, meddig kell még szenvednem. Azt mondta, nem soká kell már túrnöd, mert amelyik napon születted, azon meg kell halnod. Meg is halt a születése napján. Az ember abban az órában hal meg, amelyikben születik.”¹⁵⁵ „Tudok arról, hogy valaki a saját halálát megjósolja.”¹⁵⁶ „Van olyan, aki megtudja azt is, hogy mikor hal meg. Itt volt Vezse Sándornak egy nővére, az bőjtölt minden évben 12 napot, 12 pénteket. Meg is tudta mondani, hogy mikor hal meg. Megjelentették neki még az órát is. Kérdezte, hány perc híjja van még. Nem tudom, hogy jelentették meg neki, nem kérdeztük, csak mikor halálra vált, akkor kérdezte, hány óra.”¹⁵⁷ „Azt is megjósolta, hogy én máma meghalok. Honnan tudja, Máli néném? Fésüljete meg, mosdassatok meg, mert éjfélre halott vagyok. Meg is halt éjfélre. Hogy honnan tudta meg, nem tudom.”¹⁵⁸

„Jönnek Laciék. Mondom: gyere már meghótt apád. Maga mindig azt mondja, hogy meghótt! De meghótt, mondom. Beszalad Laci, ott áll mellette, azt mondja: Édesapám, édesapám! Nem szólott. Én is mondom: Jóska te, Jóska te! Hát sokára intett a kezével. Egy kis idő múlva mondja: Minek kóttottetek fel, minek bántottatok? Hát annyi eszet nem adott a jó Isten, hogy megkérdeztem volna, hogy minek. Megint rámondja egy kis idő múlva: Már csak két nap élek. Akkor sem adott az Isten eszet, hogy megkérdeztem volna: Honnan tudod? De úgy lett, hétfőn virradóra meghalt.”¹⁵⁹ „Mindig megálmodtam, ki hal meg. Megálmodtam, megmondták, hogy ki hal meg. Osztán itt is meghalt egy zsidó asszony, meg Szücs Albertnek a felesége.

¹⁵¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵² Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵³ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵⁴ Porzsoló Ferenc, Tiszaszentmárton.

¹⁵⁵ Kajór Pálné, Vitka.

¹⁵⁶ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁵⁷ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁵⁸ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁵⁹ Mező Józsefné, Mátyus.

Megmondták, én meg elbeszéltem. Valaki, nem tudom, hogy ki jelentette meg álmomban. Azóta, hogy elbeszéltem, nem álmodom meg.”¹⁶⁰

„A Barta András anyjától hallottam. Volt egy kis gyermeke, az beteg volt, ott virrasztotta. Akkor anélkül, hogy nyílt volna az ajtó, bejött egy csepp kislány. Odament a bölcsőhöz, végignézett rajta, azután azt mondta: Ez a gyermek meg fog halni. Másnapra meg is halt a gyermek.”¹⁶¹

„Huszár Róza beszélt: Az anyja árva gyermek volt. Az anyjok meghalt. A vén Huszárné volt a gyermekek közül a legidősebbik. Ő éjszaka ébren volt. Egyszer csak anélkül, hogy az ajtó megnyílt volna, bement egy alak, odament az ágyhoz, ahol a két kisebbik gyermek volt, ezekre rálehelte. Ekkor őhozzá ment, hogy rá is ráleheljen, Ő felkiáltott: Édesapám, édesapám! Őrá az alak nem lehelte rá. A másik kettő másnap, vagy harmadnap meghalt. Neki az volt a szerencséje, hogy felkiáltott.”¹⁶² „Meghalt Gyarmaton a kórházban. Látom én, hogy innen szalad lefele egy csomó krumplivirággal az ölében. Mindjárt mondtam, hogy meghalt. Csakugyan épen akkor volt halott, hogy én láttam.”¹⁶³

„Érződik olyankor, hogy változás van. Mikor anyám meghalt, elcsatant egy kis üvegtányérom. Amikor meghal valaki, olyankor a spórnak is vannak pukkanásai.”¹⁶⁴ „Tudom, hogy amikor valaki meghal, még az óra is el szokott akadni és olyankor mintha az ajtóhoz vernének valamit.”¹⁶⁵

„Szamosszezen történt, egy férfit hazahoztak a kórházból. Sokan voltak a házban, sokan hallották, hogy mielőtt meghalt volna, azt mondta: Itt van az Úr Jézus 12 tanítványával. Két óra múlva meg is halt.”¹⁶⁶

„A nénémnél voltam, a házban nagyon furcsa szagot éreztem.”¹⁶⁷ A kis fiú az anyám ölében volt. Egyszer csak egy nagyot visitott, odafordult anyámhoz és meghalt.” A halálnak lehetett az a furcsa szaga, és biztosan azt látta meg a gyermek. Mikor Terca néném meghalt, a templomban meg akart ölteni valami szag. Azt a szagot nem lehet hasonlítani. Lehet, hogy Ilonka hozta be a ruháján.”¹⁶⁸ „A halálnál olyan érzélem van. A halottnak megvan a maga szaga, 2–3 nappal előtte már lehet érezni. A betegnek is látásai vannak, hol apját, hol anyját, hol hozzátartozóját látja. A haldoklók a halál előtt mindig kapkodnak, keresnek valamit.”¹⁶⁹ „Jelentő mindig van. Több helyeken megvan, hogy érzik rajta a halálszag és meghal. A férjemről se az a szag jött, mint azelőtt. – Sokszor vagyunk úgy, hogy beszélünk valakivel és egy óra múlva halljuk, hogy meghalt. Mikor Kis Károlyné meghalt, ott voltunk látogatóban aznap este. Visitott, sirt, mert jelentő volt nála, jelentkeztek neki. Egy óra múlva meg is halt.”¹⁷⁰

„Balogh Jóska nem régen a kórházban meghalt. Este 9-kor halt meg. Abban az időben otthon minden állat jelt adott. A disznó rőfögött, a borjú

¹⁶⁰ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁶¹ – ¹⁶² Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁶³ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁶⁴ Árvai Istvánné, Kisvarsány.

¹⁶⁵ Kajor Ferencné, Vitka.

¹⁶⁶ Kajor Ferencné, Vitka.

¹⁶⁷ Gecse Gusztáv, Van e túlvilág, 67. lap. :, „A rossz szellemek maguk bűdösek, nem állják a jó illatot, ezért kell a halott mellett tömjénezni.”

¹⁶⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

¹⁶⁹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷⁰ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

bőgött.”¹⁷¹ „Beszélnek *halál postájáról*. Ha valaki valami betegségbe esik, azt szokták mondani, hogy vajon nem a halál postája e?”¹⁷²

„Ha magamban énekelek, meghal valaki. Muszáj énekelnem, mielőtt meghal. A halál előtt mindig van jelentő. Jelentik az embernek, hogy eljött a határidő.”¹⁷³ „A nyáron egyszer egész nap halottas énekeket énekeltünk a TSz-ben. Mondtam a többieknek, még kiterítünk valakit. Másnap meghalt Kati.”¹⁷⁴

„Az én lányomnak meghalt egy kis fia. Éjfél tájban már a két szeme nyitva maradt, a vész beállt. Az anyja azt mondta, hogy valami elsuhant a házban, hogy az vitte el. Másnap este a lányom mellé feküdtem, mert azt mondta, hogy: igen, az megint eljön. El is jött. Én magam felállottam, oda mentem a koporsóhoz, de az megint eltűnt. Én abban voltam, hogy a macska szaladt el róla, rajta ült a mellén a kis fiúnak.”¹⁷⁵ „A harmadik szomszéd-asszonyom benn volt a kórházban. Én álmodtam, hogy a másik szomszédban dül kifelé a fal és Szilágyi Guszti (aki már régen meghalt) meszeli. Nagy meszelő volt nála. Kérdeztem, minek ez neked? Azt mondta, hogy eltüntettem a Linus néni nyomát. Linus néni meg is halt.”¹⁷⁶ „Tudtam, hogy meghal valaki, mert a kutyák egész éjjel ordítottak. – Én megálmodtam, beszélt is velem valamit, de nem értettem. Valaki más jelenti meg, valami hozzátartozó. Halottak jönnek vissza a halált megjelenteni.”¹⁷⁷ „Jelentő van. A madár megérzi a halált, még az ablakot is veri. A kutya is megérzi, hogy meghal valaki. Ordít és kihányja a földet.”¹⁷⁸ „Az szent igaz, hogy, ha halott van, a kutya vonít, a tornácot kaparja.”¹⁷⁹ „A nagy beteghez halottak jönnek és beszélnek vele. Édesapámhoz egy éjszaka hárman jöttek. Velünk akkor már nem nagyon beszélt. Akkor elmondta, hogy hárman jöttek hozzá, ezek közül kettő már elment, de egy itt maradt. Azután mondta, hogy: Nem jó, nem jó! Csak ő tudta, hogy ki volt, mi nem láttuk. Már azelőtt egy héttel is volt ott valaki, akkor azt mondta édesapám, hogy ő azt megveri. Mondta, hogy itt vannak. Aki megfelel, azért nem beszélhet, hogy el ne mondja, mit lát.”¹⁸⁰

„A halálmadár nem bagoly, mert az huhoghat. A halálmadár a templomnál szokott szólni, ilyenkor tudjuk, hogy meghal valaki.”¹⁸¹ „Az a madár, a kivi-kivi, mikor már eltemetjük a halottat, nem úgy szól. Mikor az uramat eltemettük, még akkor is odaszállt mellém a fára. Még akkor az uram friss volt. Egy hétig még a háznál is járt. Előre is volt már, de nem mondtam az uramnak, hogy a madár itt van. A madár, sárga, nagyocska, sokszínű, nem olyan, mint a többi madár. Majdnem olyan, mint egy kis szarka, csak ennek nem hosszú a farka.”¹⁸² „A kivit madár és a kakukk madár egy és ugyanaz.

¹⁷¹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷² Tóth Jenő, Olcsva.

¹⁷³ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷⁴ Kajor Pálné, Vitka.

¹⁷⁵ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁷⁶ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷⁷ Szakács Imre, Komoró.

¹⁷⁸ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷⁹ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁸⁰ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹⁸¹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

¹⁸² Farkas Jánosné, Kisvarsány.

Mielőtt meg nem szólal, más néven nevezik. Ez a madár tarka, a szarkához hasonlít, olyan nagy, mint egy galamb és barna tarkás. A Tisza közelében, fás területen tartózkodik. Mikor egy háznál kiabál, nem sokára meg kell halni valakinek. Inkább hajnalban, vagy késő este kiabál.¹⁸³

A felsorolt idézetek közt csupán kettő van olyan, amelyik a Halált megszemélyesítve különleges rémalaknak fogja fel. Egyik nagy fehér alaknak látta, a másik esetben a csontkéz nyoma látszott a poros lócán. Egyébként a halál beállta körüli időben különböző ismerős és ismeretlen lelkek járnak, tevékenykednek az ember körül. Ezeket láthatják a halálraváltak, de tudomást szerezhetnek róluk a hozzátartozók is. Álomban, vagy ébren láthatják őket. Ezek az azelőtt már régebben elszállt lelkek már ismerik a holtak országának titkait és azokból megjelentik, amiket megjelenthetnek, általában azt, hogy mikor fog meghalni, vagy a távollevőknek, hogy mikor halt meg valaki. Ezek a lelkek levegőszerűek, néha még a szaguk is jelzi őket. Jelenlétüket megérezik, vagy meg is látják őket az állatok is. A betegnek megjelentik, hogy mikor fog kiszállni belőle a lélek. Van, hogy hívják, csalják magukkal a halálravált ember lelkét. Nem a testre van hatásuk, hanem a lelket hívják, vagy viszik el és ezzel változtatják meg a test és lélek eddigi viszonyát. Sokszor galamb vagy más madár alakjában jelennek meg. A madarak egyébként is együtt élnek ezekkel a különben láthatatlan lelkekkel. Sokszor ott fészkelnek a temetőben, az ott lebegő lelkek társaságában. Sok mindent előre is tudnak.¹⁸⁴ A kakukk egyik formájában úgy jelenik meg, mint *jelentő*. Másik formájában előre tud felelni a kérdésre, hogy hány évig élék.

Ezek a lelkek arra törekszenek, hogy könnyen szakadjon meg a haldokló kapcsolata a valóságos világgal. Még meszeléssel is igyekeznek eltüntetni az elköltözött lélek nyomait.

Nem gonosz lelkek ezek. A testet nem rontják meg. Elsősorban *jelentők*, egy természetes folyamat bejelentői. Ha hívnak, nem akarnak rosszat, hiszen a holtak országában, amint előbb már láttuk, az embernek nem rossz. Vannak köztük rokonok és idegenek, ismerősök és ismeretlenek egyaránt. Oda mennek, ahova rendelve vannak. Mások mellett elmennek anélkül, hogy bántódásuk lenne. „Koncz Jóska az udvarlásból ment hazafelé. Hát a zsidó temetőnél, a kövesút mellett, mellette suhant el egy fekete ruhás nő, de úgy suhogott a ruha, mint a selyem szokott. Mondta Koncz Jóska, hogy, mikor a Szabó kerítéséhez ért, csak átlépte a palánkot, úgy, mintha csak egyet lépett volna. Szabó Lajosné akkor éjszaka meg is halt.”¹⁸⁵

Akiket elhívnak

Vannak olyan esetek, mikor valaki ellenáll a hívogatásnak, nem engedi magát legyőzni, de vannak olyanok is, akik szívesen mennek.

„Lázálmában valaki látja a hozzátartozóját és azt mondja, hogy itt volt a testvérem, vagy az apám, vagy az anyám, valaki olyan, aki már régen meghalt. Az ilyen meghal. Huszti Feriné is mondta, hogy az ura az ablakon

¹⁸³ Szakács Imre, Komoró.

¹⁸⁴ Bálint Sándor, A parasztlelet rendje, 224. lap.: „Ősrégi hiedelem a léleknek madárként való elképzelése.”

¹⁸⁵ Tóth József, Gergelyiugornya.

keresztül hívta. Meg is halt rövid időn belül.”¹⁸⁶⁻¹⁸⁷ „A haldokló szokott beszélni a hozzátartozójával, olyanokkal, akik már régen meghaltak. Beszéli az apját, anyját, akkor már nem sokáig él, ha a halottakkal beszél.”¹⁸⁸ „Ha valaki a hozzátartozója után hamarosan meghal, szokták mondani, hogy elhívta maga után. Király Dani bácsi meghalt. Még a koporsóban feküdt, már a felesége is meghalt utána.”¹⁸⁹ „Volt itt egy asszony. Meghalt egy 18 éves fia. Anyyira a szívére vette, hogy ő is meghalt a fia után.”¹⁹⁰ „Meghalt a testvérem. Mikor haldoklott, mutogatott fel a falra, az anyalokat látta. Az öregebbek az anyját, gyermekét látja ilyenkor.”¹⁹¹ „Haldoklott egy asszony. Egyszer csak felült, felnézett és azt mondta: Ne tessenek itthagyni! A már régebben eltemetett hozzátartozóinak mondta. Azután azt mondta: Szabó Béláné, a te házad felett is elrepült a halálmadár. Szabóné a temetés után meghalt.”¹⁹² „Asztélyban az anyám testvére meghalt. Harminchat éves korában halt meg. Mikor megfele halt, valakivel beszélgetett, az hívta magával, ez meg csak azt mondta: Várjál, megyek azonnal. Anyámék is hallották.”¹⁹³

Van, hogy egyenesen „jó helyen jár a halál, hogy mindig annak kell menni, akit hívnak.”¹⁹⁴ Sőt van, hogy egyenesen küldenének valakit az az élők. „Azt hallottam ezelőtt, hogy, ha az anya szülésben meghalt, a gyermeket megszoportatták a halott asszonyból, hogy haljon meg a gyermek is.”¹⁹⁵ Ez az utánküldés nem mindig sikerül. Az élőnek nincs hatalma a lelkek felett. „A kolera idején meghalt egy asszony. Féléves kis fia volt. Ezt megszoportatták a halott anyjából, hogy vigye magával. Azért a gyermek nem halt meg, fel is nőtt, még meg is házasodott.”¹⁹⁶ Úgy látszik, mintha ezzel a szoportatással szánalmat akarnának ébreszteni a még ott tartózkodó, kiszállt lélekben. Talán nem is szükséges ennek az eljárásnak a hiedelemrendszerben olyan helyet keresni, amely egyezik a rendszer logikájával. Tapasztalták, hogy a megszoportatott gyermek meghal. Ezt a tapasztalatot nem a halálos fertőzéssel, hanem a hiedelemrendszerrel társították.¹⁹⁷

A gonosz lélek

Szólottunk arról, hogy nem jó, ha a halottba visszatér a lélek. Ha a visszasírással visszatérésre kényszerítik, néhány napig, míg ismét meg nem hal, nagyon fog szenvedni. A tetszhalottba visszatérő lélek is szörnyű helyzetet teremt a megelevenedett test számára. A gonosz léleknek a célja egyenesen a test megrontása.

¹⁸⁶ Varga Jánosné, Tákos.

¹⁸⁷ Lips J., A dolgok eredete, 420. lap. „A lelkek megjelenéséről a haldokló még a halálos ágyán tudomást szerez és e szavakkal köszönti őket: Itt vannak.”

¹⁸⁸ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁸⁹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

¹⁹⁰ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁹¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

¹⁹² Birtha Istvánné, Nagyvarsány.

¹⁹³ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁹⁴ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

¹⁹⁵ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁹⁶ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁹⁷ L. 4. jegyzet, 6. jegyzet.

A gonosz lélektől megszállt holttest felpuffad, megindul, ékteleenné és elviselhetetlenné válik. Vigyázni kell, hogy kóborgó gonosz lélek a lélek nélkül maradt testhez ne juthasson. „Halottra ezelőtt nem nyitották ki az ablakot, azt mondták, megkékül a halott, meg feljön a hasa. Nem nyitották ki, akármilyen melegség volt.”¹⁹⁸ „Amikor valaki meghal, az ablakot nem szokták kinyitni, míg a halott a házban van. Ha levegő megy rá, akkor felpuffed.”¹⁹⁹ Halottnál az ablakot nem nyitják ki soha.”²⁰⁰ „Az ablakot addig, míg el nem temetnek, nem szabad kinyitni.”²⁰¹ „Mikor valaki meghal, az ablakot, ajtót bezárják, mikor eltemetnek, akkor kiszellőztetik a házat. Addig be van zárva, mert azt mondják, megszagosodik.”²⁰² „Amikor valaki meghal, az ablakot nem szokták kinyitni. Amíg el nem temetik, annak nem szabad nyitva lenni, mert ha kinyitják feljön a halott.”²⁰³

Ha ennek ellenére felpuffadna, vagy megindulna a halott, a hasára vasat kell tenni.²⁰⁴ Az adatközlők közül csak egy volt olyan, aki úgy nyilatkozott, hogy a vas súlya akadályozza meg a felpuffadást. „A halott hasára vasat tesznek, kb. 3 kiló vasat. Ezt bele göngyölik ruhába.”²⁰⁵ Egyébként nem a tárgy súlya, hanem maga a vas, vagy a belőle készített eszköz, tárgy véd meg a gonosz lélektől. „A halott hasára sarlót tesznek, hogy ne puffadjon fel.”²⁰⁶ Ezt a temetés előtt leveszik. „A halott hasára, hogy fel ne puffadjon, lakatot szoktak tenni. Bezárva kell odatenni.”²⁰⁷ „A halott hasára vasat tesznek, fél tenyérnyi bádogot, vagy abroncs félét. Nem azért kell, az, hogy nyomja!”²⁰⁸ „Ha jön felfele akkor is, mikor zárva van az ablak, egy kulcsot teszünk a hasára, házkulcsot.”²⁰⁹ „A halott hasára szoktak vasat tenni. Fábián Ferencnek spór karikát tettek a hasára.”²¹⁰ „A halott hasára könnyebb vasat tesznek. Csak annak a hasára teszik, akinek a teste már jön felfele.”²¹¹ „Hogy a halott fel ne puffadjon, vasat szoktak tenni. Patkó vasat tesznek. Sarlót soha se tesznek, csak mindig patkó formát.”²¹² „Amelyik halott felfele jön, az ilyennek a hasára ollót tesznek, vagy egy kis vasdarabot.”²¹³ „A halott hasára, hogy fel ne jöjjön, egy kulcsot tesznek, vagy egy beretvát.”²¹⁴ Ezeket a vasakat temetés, illetve koporsó bezárás előtt leveszik

¹⁹⁸ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

¹⁹⁹ Nagy Andrásné, Jánd.

²⁰⁰ Veres Gábor, Márokpapi.

²⁰¹ Kiss Sándorné, Nyírmada.

²⁰² Koncz Józsefné, Gergelyugoronya.

²⁰³ Balla Gáborné, Gulács.

²⁰⁴ K. Kovács László, A kolozsvári hóstátiak temetkezése, 110–111. lap. Több okot sorol fel, amiért a halott hasára vasat kell tenni (pl. hogy a halott vissza ne járjon a sarlót azért, hogy bő aratás legyen, stb.). Amikor elfogadjuk a vas és vasból készült szerszám varázserejére vonatkozó magyarázatokat, itt csak a feldolgozott kisebb terület adatközlőinek egyértelmű válaszaira támaszkodhatunk. Itt a különböző vas eszközöket ugyanazzal a céllal teszik a halott hasára. Ez a cél: Hogy fel ne puffadjon. CS. A.

²⁰⁵ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²⁰⁶ Szerényi Péterné, Beregdaróc.

²⁰⁷ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²⁰⁸ Nagy Andrásné, Jánd.

²⁰⁹ Balla Gáborné, Gulács.

²¹⁰ Kajor Pálné, Vitka.

²¹¹ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

²¹² Varga Jánosné, Tákos.

²¹³ Mező Józsefné, Mátyus.

²¹⁴ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

és tovább használják. Az adatokból nyilvánvaló, hogy *a vasnak a gonosz szellemet elűző, varázslatos hatalmáról van itt szó. Maga a vas eszközökké differenciálódott.* Némely esetben a vas eszköz formája is alkalmas lehet a védelemre. Hegyes, vagy éles, mint a sarló, a borotva, vagy az olló. A védekezésben az ősi hagyomány és a tapasztalat asszociálódik. Már nem mindegy, akármilyen vasdarab. Olyan kell, amit alakjánál fogva is lehet védekezésre használni. A patkónak is van önmagában is gonosz lelket távoltartó hatalma. (Küszöbre szegezett patkó, szerencse patkó stb.)

Ugyancsak a felpuffadást előidéző gonosz szellem, gonosz lélek ellen általános szokás, hogy a halott alá, a ravatal, vagy koporsó alá valami edényben vizet tesznek. „A halott alá dézsában vizet tesznek.”²¹⁵ „Régebben tettek egy lavorban, vagy egy teknőben vizet a ravatal alá.”²¹⁶ „Az asztal alá (ravatalazó asztal alá) szoktak tenni egy vederben, vagy lavorban vizet, vagy jeget.”²¹⁷ „Szoktak nyári időben, ahogy a halott ki van terítve, egy dézsa hideg vizet tenni a ravatal alá, hogy szag, vagy valami ne legyen.”^{218–219} „A halott alá vederben, vagy dézsában szoktak vizet tenni, kivált nyáron.”²²⁰ „A ravatal alá dézsában vizet tesznek.”²²¹ „A dézsa vizet azért teszik a halott alá, hogy fel ne puffadjon.”²²² „A ravatal alá szoktak vizet tenni dézsában, vagy nagy fazékban. Nem mindenkinek, csak amelyik olyan, hogy jön fele-fele. Vagy, ha esetleg nagy meleg van, akkor tesznek alá, nehogy szaga legyen.”²²³

A szokás egészen általános. Eredeti értelme általában feledésbe merült. A magyarázat legtöbbször, az, hogy a víz hűti a halottat. Van, hogy a víz emlékét már csak az edény őrzi. „Kicsi gyermeknek egy hordót szoktak bevinni ravatalnak. Egy párnát rá, és megvan.”²²⁴ A hordóra készített ravatal egyébként is általános. „Két hordóra egy nagy deszkát, szekeralj deszkát teszünk, erre tesszük a szalmazsákot, a párnákat. Ebből lesz a ravatal.”²²⁵ – Szinte a végtelenségig lehetne folytatni, idézni az adatközlőket.

Figyelemre méltó, hogy az ablak bezárás, a vasnak hasra tétele és a víznek a ravatal alá tétele ugyanaz ellen a veszedelem ellen való védekezés. Figyelemre méltóbb, ésszerűbb magyarázat egyedül csak a víznek a ravatal alá tételénél van. Azzal próbálják magyarázni, hogy a víz hűti a halottat. Hogy ez a magyarázat keveset mond, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az ablakot télen sem szabad kinyitni a halottra, amikor pedig a hideg levegő valóban hűtené. A vas használatánál nyilvánvaló volt, hogy mágikus cselekményről van szó. Ugyanennek a testet megrontó gonosz léleknek az a tulajdonsága, hogy nem tűri a vizet, nem szeret víz felett járni.²²⁶ Nem egészen világos,

²¹⁵ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

²¹⁶ Veres Gábor, Márokpapi.

²¹⁷ Illés Miklósné, Jánd.

²¹⁸ Balácsi Ferenc, Jánd.

²¹⁹ L. 167. sz. j.

²²⁰ Balogh Bertalanné, Oecsvaapáti.

²²¹ Kajor Pálné, Vitka.

²²² Varga Jánosné, Tákos.

²²³ Mező Józsefné, Mátyus.

²²⁴ Balla Gáborné, Gulács.

²²⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²²⁶ Gecse Gusztáv: Van e túlvilág, 13. lap. „A szemangok (malakkai fsz.) rendszerint patak, vagy folyóparton ássák meg a sírokat, mert azt hiszik, hogy a lelkek nem tudnak a vízen átkelni.” – Nem szükséges példáért olyan messze mennünk. Területünk települései és temetői az őskortól kezdve máig vizek, vízmosások mellett vannak. Cs. Á.

hogy ez a gonosz lélek nem a testből kiszállt lélek e,²²⁷ bár az ellenkezőjére mutat, hogy minden halottnál előforduló szokásról van szó. Talán nem is egy gonosz lélek az, amely ellen védekezni kell. „Mikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár nyugalmat keresve és mikor nem talál, ezt mondja, visszatérek az én házamba, ahonnan kijöttem. És odamen-
vén kisöpörve és felékesítve találja azt. Akkor elmegy és maga mellé vesz más hét lelket, magánál gonoszabbakat és bemenvén ott lakoznak és annak az embernek állapotá gonoszabb lesz az elsónél.”²²⁸

A felpuffadást okozó, már a szagáról is felismerhető²²⁹ gonosz lelkek ellen nem csak a bezárt ablak, a halott hasára tett vas és a víz nyújt védekezést. Segít a védekezésben:

A virrasztás és a világosság

„A virrasztóba régen csak férfiak mentek. Ezek közül csak az idegenek énekeltek. Volt bor és pálinka. A hozzátartozók a másik szobában voltak. A halottas szobában nem is voltak benn. Csak akkor mentek be, mikor a vendég már oszlott elfele. A lámpa egész éjszaka égett.”²³⁰ „A lámpa régen egész éjszaka égett a halottnál.”²³¹ „A virrasztásnál váltás van. A virrasztó csoportok váltják egymást.”²³² „A hozzátartozók általában fenn vannak, de közülök kettő mindig feltétlenül fenn van éjszaka, míg el nincs temetve a halott. A halottat ugyan egyedül hagyják, de fenn vannak a másik házban. A halottas házvégben a lámpa²³³ egész éjjel ég.”²³⁴ „A halott mellett egész éjszaka felváltva virrasztanak. A hozzátartozók 10-óra tájban lefeküsznek.”²³⁵ „Mikor Szilágyi Dezső anyja meghalt, a fia az egész virrasztás alatt ott állott az ajtóban.”²³⁶ „Mindig áll olyankor valaki az ajtóban.”²³⁷ „Virrasztásnál mindig van a hozzátartozók közül kettő, aki az ajtóban áll, az ajtófélfának támaszkodik. Egész éjszaka ott állanak. A virrasztás reggelig tart. Nem tudom, hogy miért van, de mindig áll ott valaki egész éjszaka. Áll kettő is. Mi, amikor halottunk volt, egész éjszaka talpon voltunk egész reggelig. Hajnalban már leültünk, akkor már ritkult a nép. Hajnalban már a halott körül voltunk, de addig az ajtónál.”²³⁸

A virrasztáshoz hozzá tartoznak a virrasztó énekek. Jellemző, hogy a halott körül a férfiak énekelnek és minden adatközlő egyformán azt mondja,

²²⁷ László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete, 473. lap. „A boszorkányos asszonyok temetésénél a koporsóba, lábtul kaszadarabot, meg más vasakat tettek, hogy ne tudjon tőle visszajárni.” A varázserejű vas itt is távoltarthatja a halottól a puffasztó rossz szellemet. Cs. Á.

²²⁸ Lukács Evangéliuma 11. rész, 23 – 26. versek.

²²⁹ L. 167. jegyzet.

²³⁰ Balácsi László, Jánd.

²³¹ Kelemen Piroska, Tarpa.

²³² Hetényi Attila, Nagyvarsány.

²³³ Gece Gusztáv, Van e túlvilág, 67. lap. „Régi tapasztalat, hogy a vadállatok félnek a tűztől. A gonosz lelket gyertyával lehet elriasztani.”

²³⁴ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²³⁵ Birtha Istvánné, Nagydobos.

²³⁶ Guthy Gábor, Kisvarsány.

²³⁷ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²³⁸ Mező Józsefné, Mátýus.

hogy a hozzátartozók nem énekelnek. Nem hagyják szó nélkül, ha valaki a szabályt áthágná. A tudatlanság jele ez. „A hozzátartozók közül mostanában már néha van olyan, aki nem szokott virrasztóba járni, az nem tudja, mit csinál, az a virrasztóban énekel. Még olyan is volt már, hogy a gyermeke is énekelt a koporsó mellett. A hozzátartozóknak nem szokás énekelni. Néha még én is melléfogok. A feleségem testvérének a felesége meghalt. Muszáj voltam diktálni az úton. De csak az úton! Nem azért, hogy nem akartam részvételt lenni, hanem azért, mert nem volt más, aki diktáljon.”²³⁹

*Fel kell tételeznünk, hogy az éneklés a gonosz lelkek elriasztását, ugyanakkor az elszállt lélek megnyugtatót, vagy megtévesztését célozza. A gonosz lélek férfi hangokat hall, az elszállt lélek idegen hangokat hall a házban. Egyiket arról győzi meg, hogy itt komoly vigyázás van, a másikat, hogy ebben a házban már nem sok a keresnivalója. Hozzátehetjük ehez, hogy a virrasztás hangulata nem komor. Ott italozás van, ami ismét szolgálhat az elszállt lélek megtévesztésére.*²⁴⁰

A virrasztási énekek tartalmukat tekintve az elszállt lélek megnyugtatótására is valók. Előbb már közöltünk néhány idézetet. Elmondják, mindazt a jót, amit a sír ad, hogy ott teljes nyugalom van, nem bánt többé sem baj, sem gond, nincsen fáradság, de van pihenés. Fáj ugyan az elszakadás, de a megholtat elkíséri a szeretet, az emlékezés. Az élők is mind el fognak menni.

A virrasztók tömegében, a jó rend megtartásában ott van a halottnak és földi nemzetségének megbecsülése is. „Ha meghal egy szegény, alig van egy legény. Ha meghal a gazda, ott van apraja, nagyja.”²⁴¹

A virrasztó énekek beszélnek a gyászról, ami itt marad. Virrasztási kezdő ének:

„Miért gyűltünk ide, azt tartom tudjátok.

Itt a ravatalon mi vagyon, látjátok.

Halott vagyon itten, jajj, de szomorú ház ez,

Az ő szerettinek kimondhatatlan gyász ez.

Hogy a halál tőlük a jó apát (anyát) elvette,

*Bánatjokban szívök majd meghasad érette.”*²⁴²

Záró énekből:

„Út az óra. Kakasszóra

*el kell menni virradóra.”*²⁴³

A két ének közzé fér a vigyázás, a gonosz lelkek távoltartása,²⁴⁴ a lelkek megtévesztése, a lelkek megnyugtatótása, a nemzetségnek való tisztességtétel. A virrasztás és a virrasztó énekek részletes feldolgozása külön nagy tanulmányt igényelne. Itt csak néhány kérdést vetettünk fel.

²³⁹ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁴⁰ *Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje, 227. lap. „A vidám hangulattal a hazajáró lelkeket akarják megtévesztetni.

²⁴¹ Illés Miklósné, Jánd.

²⁴² Veres Gábor énekeskönyve, Márokpapi.

²⁴³ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁴⁴ *K. Kovács László*, A kolozsvári hóstátiak temetkezése, 124. lap. „Arra is vannak adatok, hogy a virrasztás egyúttal a halott védelmét is célozza. Pl. Szeged vidékén a halottat őrző énekes asszony naplemente után letakarja szemfedővel a testet és nem engedi megnézni senkinek, majd körörszót fektet a mellére... hogy a gonosz né möhessön a koporsóhoz közel.”

Amint káros a halott mellett a sirás, úgy elengedhetetlen a megfontolt siratás. A halott közelében mindenkinek csak jót szabad mondani a halotról.²⁴⁵ *Meg kell nyerni az elszállt lélek jóindulatát.*²⁴⁶ A tévedésektől a kötött, rituális formák őriznek meg. Az idegenek megszokott mondatokat mondanak, a hozzátartozók megszokott mozdulatokkal és megszokott dallammal mondják el, amit el *kell* mondani. Ősi, táncos, énekes szertartás ez, amely ismét külön tanulmány tárgya volna.²⁴⁷

„A halotról nem is szabad rosszat mondani, még akkor sem, ha rossz ember volt. Akik ott vannak, azt mondják: Meghalt, a jó Isten megnyugtatta, pihenjen meg. Neki ez megnyugvás, aki így megszenvedett.”²⁴⁸ „A siratásban, ráborulásban mindig elmondják, hogy milyen jó ember volt, még akkor is, ha rossz ember volt.”²⁴⁹ „A halottnézők a szemtakarót felhajtják és ilyeneket mondanak: Éppen olyan, mintha aludna. Hogy meg van fiatalodva! Fiataloknál: Hogy meg van ráncosodva, biztosan valami öreg fog utána meghalni. Azt, hogy odavaló volt, hogy jól járt szegény, azt nem mondják, csak a hátamegett mondják. Siratáskor is csak jót mondanak a halottra. Legjobban akkor szoktak sírni, mikor elkezdenek énekelni.”²⁵⁰ „Halottlátni egésznap járnak. A nők mennek. A férfiak közül csak a rokonság megy. Aki megy, köszönni szokott, és azt mondja: Isten vigasztaljon. Ha sokáig volt beteg a halott: Na a jó Isten megnyugtatta, nem szenved tovább. Jól járt. Jó helyen járt a halál. A hozzátartozók erre azt válaszolják: Hát bizony. Nyugtassa meg a jó Isten.”²⁵¹ „Mikor felravatalozták, sírtak. Ott sírtak mellette állva. Akinek nagyon fájt, mindig is sírt. Van olyan még most is, hogy akkor sír, amikor bemegyen valaki. Az tesz így, akinek nem nagyon fáj.”²⁵² „A kiabálós siratást a felesége, gyermeke szokta csinálni. Siratják, amikor a halott benn van a házban, meg kinn az udvaron is.”²⁵³ „A régiek a siratást ilyenekkel kezdték: Jajj, az este még a kis korszóból ivott! Meg osztán, hogy milyen jó ember volt. Siratás közben elmondja az életrajzát, meg ilyeneket: Soha sem bántottál! Nyugtasson meg az Úr! Az mindig benne volt, hogy jó ember volt.”²⁵⁴ „Halottlátásnál, ha jön valaki, a hozzátartozók felzokognak. A siratásnál a gyászoló a halotról elmondja, hogy milyen jó volt, hogy volt, mi volt, hogy itthagyt stb.”²⁵⁵ A siratás a virrasztással szemben kifejezetten női funkció. A siratásban általános a meghalt névenszólitása.²⁵⁶

Mindennek ékesen és jó renddel kell lenni, hogy fel ne ingereljük a halott lelkét, hogy a halott lelke nyugodjon, ne nyugtalanodjon és ne kísértsen. Ne legyen oka visszajönni, megbontani az élők és holtak közötti rendet.

²⁴⁵ L. 113. sz. jegyzet.

²⁴⁶ *Lips J.*, A dolgok eredete, 414. lap, „Minthogy a földművelő népek helyhezköthöten élnek, és így nincs módjukban a halál színhelyét elhagyni, kénytelenek voltak kieszelni annak módját, hogy az elhúnytakkal különösen jóban legyenek.”

²⁴⁷ *L. Szabó Andorné*, Cserhát környéki sirató.

²⁴⁸ Balla Gáborné, Gulács.

²⁴⁹ Balácsi László, Jánd.

²⁵⁰ Veres Gábor, Márokpapi.

²⁵¹ Illés Miklósné, Jánd.

²⁵² – ²⁵³ Konecz Józsefné, Gergelyiugornya.

²⁵⁴ – ²⁵⁵ Balácsi Ferenc, Jánd.

²⁵⁶ L. 22. j.

Bár mindent illendőképen és a szokott rend szerint elkészítenek, valahol mégis becsúszhat valami hiba, előfordulhat valami nem megnyugtató. Vagy a halott állapotában, vagy az élőkében lehetnek rendkívüli dolgok. A holtak tudják az élőknek minden dolgát. Lelkük szabadon jár. Álomban, vagy látomásokban az élők is láthatnak olyat, amit egyébként nem látunk. Az élők és a holtak közt összeköttetést indulhat. *Temetés után jó meggyőződni arról, hogy visszajön e, vagy milyen formában jön vissza a halott lelke.* Erre jó az udvar lehomokolása, a hamu, a víz és a lisztpróba.

„Azért van sárga homok az udvarunkon, mert az uram meghalt. Minden temetésnél homokolunk. Mikor még saját szekerek voltak, mentek 2–3 szekérral is. A homokolást a rokonság intézte, a gyászolóknak nem kellett beleavatkozni. Előre soha se visznek homokot, csak a halál napján viszik.”²⁵⁷ „Mikor valaki meghal, rögtön visznek az udvarra egy szekér sárga homokot. Ha nincsen sár, akkor is kell díszül. Húsvétkor is szokták lehomokolni az udvart. A homokolás ünnepélyes, különösen húsvétra.”²⁵⁸ „Ha fogatot tudnak szerezni, az udvart piros homokkal lehomokolják. Soha sem homokolnak fehér tiszai homokkal akkor sem, ha ez közelebb van.”²⁵⁹ „Temetés után az udvart lehomokolják. Olyan helyen homokolják le, ahol egy kissé babonások. Azt mondják, ezen a halott nyoma meglátszik, ha visszajött. Temetés után szoktak homokolni, akkor, mikor a vizet is kiteszik. A vízzel is tetésen van a pohár, de úgy, hogy abból ki ne cseppenjen.”²⁶⁰

A homokolás általános szokásának az értelmét ez az utolsó adat adja meg. A nagyrészt értelmetlenné vált homokolás az eredeti helyéről átkerült előbbre, egyszerű udvardíszítéssé vált. Sok vallástörténész azzal indokolja a homokolást, hogy ezáltal megtévesztik a holtak lelkét.²⁶¹ Idegenszerűvé lesz számára az udvar, azon nem ismeri fel most már a saját nyomait. Ezzel szemben itt próbáról van szó. A friss homokban, amit a temetés után szórtak szét, az élők megláthatják a halott nyomát. Meggyőződhetnek arról, hogy nem történt e valami olyan hiba, ami miatt a halottnak vissza kellett jönni.

„Az oroszoknál²⁶² temetés után szoktak tenni az asztal közepére egy marék hamut, abba állítanak egy pohár vizet. Azt mondják, hogy a halott visszatér akkor éjszaka, a nyoma meglátszik a hamuban, madár nyomok vannak benne.”²⁶³ A víznek is híjja van.”²⁶⁴ „Mikor eltemették a halottat, a pohárt tele tették vízzel és száraz kendőt tettek mellé és azt állították, hogy a halott éjszaka visszajött és abba megtörülközött, ha nedves volt a kendő. Megtörülközött benne a halott, a szellem.”²⁶⁵ „Az asztalra temetés után tesznek egy pohár vizet és mellé egy tiszta kendőt. Ha reggel a kendő vizes, úgy tartják, hogy a halott visszajött és megmosdott.”²⁶⁶ „Lisztet tesznek

²⁵⁷ Kajor Pálné, Vitka.

²⁵⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

²⁵⁹ Guthy Gábor, Kisvarsány.

²⁶⁰ Filep Bertalanné, Gergelyugornya.

²⁶¹ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 13. lap. „A temetési szertartások nagy része a halott megtévesztésére szolgál.”

²⁶² A g. kath.-nál. Cs. Á.

²⁶³ L. 18.

²⁶⁴ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²⁶⁵ Filep Bertalanné, Gergelyugornya.

tányérba az asztal közepére. Egy pohárba vizet és egy tiszta törülközőt. A lisztben madár nyomok látszanak. Madár képében jön vissza a halott. Az ajtón nesztelenül jön be, csak reggel látszik meg a nyoma.”²⁶⁷ „Az nagyon régen lehetett, hogy kitesznek egy tányért, egy törülközőt és egy pohár vizet. Az asztalra teszik. Ha megcsördül a kanál, akkor otthon volt a halott, a vizet meg hogy megissza.”²⁶⁸ „A mi szomszédunk azt mondja, hogy úgy kell csinálni, ha valaki meghal, egy pohár vizet kiteszünk az asztalra, hogy visszajön megmosdani. Ha visszajön, akkor nem halt meg. Tányért is tesznek és bele kanalat, hogy megcsörren e a tányér.”²⁶⁹

A különböző próbák arra valók, hogy meg lehessen tudni, hazajött-e halott, hogy mint testtől elszakadt lélek járkal-e a ház körül éjszaka madár képében. Az utolsó közlésben talán arról lehet meggyőződni, hogy nem tetszhalott-e akit eltemettek, vagy talán arról, hogy a szertartások sorával nem sikerült a halott lelkét eltávolítani a háztól. Keveredhet itt is két különböző korszak hiedelme. Esetleg halotthamvasztásra emlékeztet az asztalra tett hamu. Kissé merész következtetés lehetne, hogy itt eredetileg a halotti hamvak próbájáról volt szó, annak a tudakolásáról, hogy a lángokkal, füsttel valóban teljesen kiszállt-e belőle a lélek.

Fentebb már beszéltünk a gonosz, testet megrontó lélek és a víz viszonyáról. Itt az elszállt lelkek megmosdása azt mutatja, hogy ezek a visszatérők nem azonosak azokkal a gonosz lelkekkel. Ezek nem kerülnek a vizet, sőt megmosdanak, megtörülköznek. Éppen ezért van, hogy az ilyen jelek felismerése, a kitett dolgokon talált jelek nem okoznak nagyobb megrázkódtatást.

Vannak esetek, amikor nem csak ilyen jelek vannak. A meghalt lelke egyenesen szemtől szembe megjelenik álomban, vagy ébren, hogy valamit számonkérjen, valamire tanítson, vagy segítsen. Ha valami hibát vet a hozzátartozók szemére, azt igyekeznek jóvátenni.

Akik hazajöttek

„Ha valami kedves darabja ittmarad a halottnak, azt a fejfához szokták elásni.”²⁷⁰ Ezt akkor csinálják, ha a halott visszajár érte.”²⁷¹ „Azt tartották, hogy, ha valaki álmodott a halottal, biztos, hogy valami ruhája otthon maradt, azt vigye ki a temetőbe, ássa el a fejfához, hogyha hazajár. Ha többet álmodott vele a hozzátartozója, azért jött haza, mert a ruháját nem tették bele a koporsóba.”²⁷² „Az anyjával nem tették oda a bolyhos keszkenőt. Minden ájszaka hazajött érte, kérte a kendőjét. Kivitték, elásták a sírjába.”²⁷³ „Mihály bátyámnak ittmaradt a nadrágszíjja. A lánya mindig álmodott vele, hogy – azt mondja – nem tudom megkötni a nadrágomat. Ő kivitte a szíjjat

²⁶⁶ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁶⁷ Papp Zoltán, Beregdaróc.

²⁶⁸ Varga Jánosné, Tákos.

²⁶⁹ Barkaszi József, Körizs István, Beregdaróc.

²⁷⁰ *László Gyula*: i. m. 488. lap. „A testtől szabadult lélek számára új testet kell készíteni, hogy legyen miben megpihennie addig is, míg ujjászülethetik. Ez az új test a bálvány, vagy fejfa.”

²⁷¹ Kajor Pálné, Vitka.

²⁷² Varga Jánosné, Tákos.

²⁷³ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

és eltemette, nem is jött többet vissza.”²⁷⁴ „Valakinek a kalapját nem tették mellé a koporsóba. Álomban visszajött, kérdezte a kalapját. Elvitték, elvették a sírba, attól kezdve nem jött vissza.”²⁷⁵ „A sógornóm, hogy az apjával a kalapot nem tették oda azt álmodta, hogy visszajött, megszólította, hogy ittmaradt a kalap, ha megy, nem tud köszönni.”²⁷⁶ „Meg olyan is történt, hogy a halott fejére nem azt a keszkenőt tették, amit meghagyott. Feljött álom által és kérte a keszkenőjét. A lánya kivitte a temetőbe, elásta a sírba. Többet nem jött fel. Ez Bagi Andrásné volt. Az anyja kendőjével járt így.”²⁷⁷

Vannak, akik másképpen igyekeznek jóvátenni a hibát. „Nem tették oda a halott fejére kendőjét, imakönyvét, vagy pipáját. Nyugalankodik a halott. Ilyenkor, ha katolikus, misét mondatnak érte.”²⁷⁸ Ez mintegy a jóvátétel megkerülése. Néha talán olcsóbb, mint a valóságos jóvátétel.

Vannak nehezebben jóvátehető, vagy jóvátehetetlen hibák. „Meghalt egy 9 esztendős lányom. Másik esztendőben nagy Szilvesztert csináltunk, jó kedvünk volt. Utána álomban visszajött a lányom. Szemrehányóan nézett rám. Másnap kimentem a temetőbe, hogy keressem. Akkor messzebről azt mondta: Engem már hiába kerestek, meg nem leltek.”²⁷⁹

„Főris Jánosnak az anyja meghalt. A másik ősszel az udvaron vágta a galyat, egyszer csak odament hozzá az anyja és azt mondta: Jankó, hát a síromat nem takarítottad ki! – Ez Mindszentek előtt volt. – Rögtön felállott és elindult. Az anyja a temető kapuig ment előtte. A feleségét már akkor kinn találta, a sírt pucolta. Az ilyeneket a katolikusok szokták mondani.”²⁸⁰

„A nászom, mikor nagy beteg volt és az ágyban feküdt, nagyon féltette a pipáját az uramtól. Meghalt. A pipáját nem temették mellé. Egyszer az uram elhagyta a pipáját. Azt mondja neki a nászasszony, hogy itt van a Sándor pipája! Odaadta az uramnak. Rágyújt, pipázik, egyszer csak fennakad a szemé, leteszi a pipát. Azt mondta, érte jött a pipáért Sándor, nem láttátok? Itt volt Sándor.”²⁸¹

„Volt egy nagyon hibás kislányom. 10 évig élt, de az se nem ült fel, se nem fordult, se nem evett, se nem ivott. Azt csak kanálokkal etetgettem. Egy fél findzsa tej volt a napi kosztja. Tíz évig élt, meghalt, eltemettük. Majd egy év múlva, vagy kettő múlva a kislány elibem állott, ahogy eltemettük, tiszta fehérben. Nézett így rámfele. Mi lelt kislányom, hogy jöttél haza? Te meghaltál! Azt mondja: Meghaltam, édes, meghaltam. Mondom: hát tudol beszélni? Azt mondja: Tudok. Hát minek jöttél haza? Azért jöttem mert édes sose teszen a fejfámra egy koszorút, egy gyertyát sem gyújt értem. Akkor eltűnt, nem láttam többet.”²⁸²

„Itt a szomszédban, ennek a Filep Bertiné urának az első felesége eljött álmában édesanyámhoz, mert avval volt egyidős. Azt mondta, menjen el

²⁷⁴ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁷⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²⁷⁶ Kelemen Piroska, Tarpa.

²⁷⁷ Balla Gáborné, Gulács.

²⁷⁸ Szakács Imre, Komoró.

²⁷⁹ Jakab Lajosné, Nyírmada.

²⁸⁰ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁸¹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

²⁸² Vezse Sándorné, Gergelyugoronya.

nála, a szekrény tetején van a fésűje, vigye el a temetőbe. — A fésűt a ravatalhoz is odatették, akinek volt, a hajába.²⁸³

„Szücs Ferencné meg azt mondta, hogy senki a temetőből el ne hozzon semmit, el ne hozzon a hótt csontbul, mert ő elhozta, mondta is, hogy kinek a sírját hányták és kihányták a koponyát és ő tört belőle egy darabot. Nem tudta ő kié és éjszaka ráment, majd megölte, hogy minek törte el az ő koponyáját, hogy neki az ítélet napján híjja legyen a fejének. Tanuljátok meg, azt mondja, hogy el ne hozzatok semmit a temetőből.”²⁸⁴

„Volt itt egy asszony. A temetőben sírt ástak és ő kiment a sírásókhoz. A sírásók kihányták egy kisasszonynak a sírját. A kisasszonynak nagyon szép fehér fogai voltak. Az asszonynak több gyermeke volt, a szép fehér fogakat összeszedte és hazavitte játszani a gyermekeknek. Éjszaka eljött hozzá a kisasszony. Ő úgy érezte, hogy ébren van. Ugy szólította meg a kisasszony, hogy miért hoztad el a fogaimat.”²⁸⁵

Tehát, ha a temetés rendjénél történik valami mulasztás, ha a kegyeletben és az emlékezelben történik hiba, a halott lelke hazajön és számonkér. A történetek erősen tanító célzatúak, a szokásoknak, a jó rendnek mintegy a szankcióját hozzák. Ha valaki nem tartja meg a jó rendet, az számolhat ilyen hazajövetellel, számonkéréssel. Ez mintegy biztosítéka a régi hiedelemvilággal kapcsolatos szokások szívós megmaradásának.

Baj, ha az élő nem akar felejtetni.

„Sokat álmodtam a vőmmel. A kis lányomat is sokat sirattam. Egyszer álmomban megjelent. Azt mondta: Édesanyám ne sirasson, látja, tiszta víz vagyok, nem tudok menni a többiekkel. Nem sirattam többet. Azt mondják, szellem az olyan, aki hazajön.”²⁸⁶

„Jó Balázs né beszélte, hogy a lámpát nem fújja el, mióta Balázs bácsi meghalt. Azt mondja, megjelentkezett neki Balázs bátyám. Nem magyarázza ki, miért, csak nem fújja el a lámpát. Én mondtam neki, hogy nekem is megjelentkezett az uram és mégsem égetem a lámpát. Az én uram az elhurcoltakkal volt és hazajött. Fel volt tűrve az inge ujja is. Látott engemet az ágyban. Azt mondja nekem: Mondtam már neked, hagyjál békét nekem, hadd nyugodjak én. Hagyjál békét nekem, ne sírjál. — Egyszer meg úgy jött, mint amikor mentek elfele, nagykabátoson. Akkor a zajda a hátukon volt, mert élelmet vittek magukkal. Amikor bejött az ajtón, csak azt mondja: Jó napot adjon Isten. Mondom: Jó napot! Jajj, mondom, hazajöttél? Haza, de — azt mondja — megmondtam már neked, hogy hagyjál békén, ne sírjál, mondtam már neked, hadd pihenjek én.”²⁸⁷

„Mikor meghalt a kislányom, mindig sírtam. Egyszer befordulok az ágyon a fal fele, egy kicsit nem sírtam. Egyszer csak hallom, hogy a falon kívül nagyon sírnak, én meg azt mondom: A kislányom sír! Akkor leszálltam az ágyról. Az apósom meg azt mondja: Hát hova mész? Mondom: Sír a kis lányom itt a ház hátánál. Az meg aztán megkapott éngemet. Azt mondja: Hát nem szabad ilyenkor kimenni!”²⁸⁸

²⁸³ Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

²⁸⁴ Vezse Sándorné, Gergelyugornya.

²⁸⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²⁸⁶ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

²⁸⁷ — ²⁸⁸ Mező Józsefné, Mátýus.

„Az édesanyám testvérje is meghalt. Egy fiú testvérje volt, a malom törte össze. Azok is mindig sirtak. Aztán egyszer csak beszéltek: Lidi, gyere csak ki! Megint szólottak és ment volna kifele édesanyám, de nem engedte öreganyám. Azt mondja, nem szabad olyankor kimenni, mert összetörik.”²⁸⁹

A sírás zavarja a halottak nyugalalmát nem csak a ravatalon, hanem még a temetés után is. A halottnak hatalma van visszajönni és számonkérni. Az utolsó történetben szereplő *összetörik*, nagyon sok hiedelemtörténetben előfordul és mindig így többes számban. Talán nem magában jön vissza a lélek, hanem mások is jönnek vele. Talán egyenesen hetedmagával jön vissza, amint ezt már előbb idéztük.

Van, hogy a halott csak azért jön vissza, hogy megnyugtasson, vagy valamit megjelenítsen:

„Haláleset alkalmával sokszor szokták mondani: apámmal, vagy anyámmal beszéltem álmomban, tudtam, hogy meghal valaki. Éppen a halott felől kérdezett.”²⁹⁰

„Az én uram egy hét múlva jelentkezett abban az öltözetben, amiben eltemettük. Megfogta a nyakamat.”²⁹¹ „Nem aludtam, ültem. Egyszer csak valaki fújja rám a füstöt. Valami hosszú, fehér állt előttem. Láttam egy lényt, meg akartam fogni, de akkor eltűnt.”²⁹²

„Gulácsiné jó viszonyban volt a katolikus pappal. Egyszer éjszaka hallotta, hogy a konyhában csörömpöl valami. Elment megnézni. A teknő fel volt dülve. Ugyanakkor a katolikus pap is azt hallotta éjszaka, hogy recsegett a padlás és az ajtófélfé. Akkor reggel jött a híre, hogy meghalt a papnak egy jó barátja.”²⁹³ „Zsigai mondta, hogy mikor a felesége meghalt, minden nap hazajárt egy hétig. A konyhában is minden éjjel borongatott.”²⁹⁴

„Mikor Vaksi Józsi cigány meghalt, egy, vagy két nap múlva elkezd a család visítani: Jajj, szomszédok, Józsi itt járkál lóháton, bejött a kunyhóba.”²⁹⁵

„Az első feleségemmel egyszer álmodtam. Egyszer se nézett rám. Megkérdeztem, miért nem néz rám. Azt mondta, nem lehet, mert meg vagyok átkozva.”²⁹⁶

„Szegény édesapám sokat álmodott a halottakkal. — Azt mondta éjszaka: Na halljátok, itt volt Gergely Pista! Pedig Gergely Pista sokkal hamarabb meghalt, mint az én apjokom, meg Vezse István. Azt mondja: Megverte az ablakot álmomban Gergely Pista. Kérdi, hogy alszok? Hát már nem alszok. Na, azt mondja, eljöttem magának megmondani, hogy most szabadultam ki a kinzó helyről, de a maga násza, meg Vezse István még ott maradt. — Hát hunnan tudta megmondani, mikor sokkal hamarabb meghalt, mint ezek?”²⁹⁷

„Mindenütt az anya kél fel előbb, a gyermeket hagyja aludni. Mikor az én anyám meghalt, néhány nap múlva egyszer csak arra ébredek, hogy be-

²⁹⁰ Móré László, Márokpapi.

²⁹¹ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²⁹² Kajor Pálné, Vitka.

²⁹³ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁹⁴ Kajor Pálné, Vitka.

²⁹⁵ Kun Péter, Nyirmada.

²⁹⁶ Varga Elek, Tarpa.

²⁹⁷ Konecz Józsefné, Gergelyiugornya.

szólt: Etelka keljél fel! Olyan tisztán hallottam, mint ahogy most itt vagyok. Azonnal felriadtam, de nem láttam semmit.”²⁹⁸

„Gál Feri mondta, hogy mikor az anyja felakasztotta magát, heteken át felriadt álmából és látta.”²⁹⁹ „Nekem is visszajött a kis lányom egyszer. Megjelent azon az ágyon, amelyen meghalt. Azóta még csak nem is álmodtam vele.”³⁰⁰ „Miután az anyám meghalt, egyszer bekiáltott az ablakon: Irma te! Azóta soha se szólott hozzám.”³⁰¹

„Valakinek álmában a halott vissza szokott jönni. Én is beszéltem az apámmal álmomban, mindent megtudott mondani, hogy mi van itt. Itt volt Vezse István. Mindig egyeztünk, de nem illett, mert fiatalabb voltam. Ha olyat mondott, ami ellenkezett az Istennel, én mindig ellenkeztem vele. Csak-hogy meghalt. Hát eljött ide álmomban. Mondom neki: Pista bácsi, hát hogy van a másvilágon? Hallod, azt mondja, még egy hiábavaló nevetésért is meg kell számolni.”³⁰²

„Egyszer, ahogy elaludtam, valaki szólt. A falon ment felfele egy ember. Énókh próféta volt. Azt mondta: Énókh próféta vagyok. Felvitt egy padlásra, ott volt egy sír, láttam, hogy Fóris Pista is ott van és ott vannak a szeretteim. Énókh azt mondta, hogy anyám is ott van, de én nem tudtam vele beszélni.”³⁰³

„A férjem most volt itthon. Nagyon jól érzem magam, mikor az uram jelentkezik mély álom által. Azt mondta: Most a révésznel vagyok. (Annál a révésznel, akit néhány évvel ezelőtt Varsányban meggyilkoltak.) Hordom a népet átálfele. — Kerestem azután, de nem láttam sehol. Ébren már nem kerestem. Nekem úgy tetszett, mintha igaz lett volna álom által.”³⁰⁴

„Az emberem már a múlt évben meghalt. Már mind a két lányom álmodott vele, de én még nem. Úgy látszik, haragszik a vén ember.”³⁰⁵

*A lélek hazajárása tehát lehet csupán híradás, de lehet egyenesen jó az itt-maradott számára. Van, aki várja, hiányolja, a halottja visszatérését. Nagyon sokan a halotti kultuszt a hazajáró lélektől való félelemmel igyekeznek magyarázni.*³⁰⁶

*Adataink közt is voltak olyanok, amelyekben van félelem. Ennek az okát egyenként meg lehetne keresni, de nem beszélhetünk általános és általánosan magyarázható félelemről.*³⁰⁷ *Adataink szerint tévedés volna a temetés és halál körüli szokásokat egységesen a halott visszatérésétől való félelemből magyarázni. Talán itt is két különböző korszak hiedelemrendszeréről van szó. Területünkön arról is vannak adatok, hogy a halott segíteni igyekszik az élőkön.*

„Apám sokszor hazajön álom által. Amikor férjhez mentem, nagyapám eljött hozzám és megkérdezte, hogy jó dolgom van-e.”³⁰⁸

„A Juliska édesanyja mondta el: Az uramat eltemettük, magamban ültem otthon, nagyon el voltam csüggedve, nem aludtam. Egyszer csak valaki

²⁹⁸ Varga Jánosné, Tákos.

²⁹⁹ Varga Jánosné, Tákos.

³⁰⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

³⁰¹ Dóvai Gyuláné, Nagyvarsány.

³⁰² Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

³⁰³ Kajor Pálné, Vitka.

³⁰⁴ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

³⁰⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

³⁰⁶ L. 73. j.

³⁰⁷ L. 72. j.

³⁰⁸ Kopácsi Sándorné, Kisvarsány.

megerintette a fejemet és azt mondta: Miért vagy így elcsüggedve? Ha így el vagy csüggedve, csak ezt mondd: Istenre bízom magamat. Akkor meggyújtottam a lámpát, de senkit se láttam.”³⁰⁹

„Szegény apám meghalt, azután nagyon sokszor eljött, mert férfim nem volt, hát mindig jött álmomban segíteni. Hát mondtam neki: Édesapám, maga meghótt, maga már nem tud mirólunk. Azt mondja: Dehogyan nem! Lányom, mindent tudunk rólatok. Jövök, azt mondja, neked segíteni, mert sajnálalak, hogy olyan sokat kell dolgozni.”³¹⁰

„Anyósom fenn font. A fiai a faluban voltak. Egyszer csak megkocogtatták az ablakot. Beszölt valaki: Ha a fiúk hazajönnek, mond meg nekik, hogy a krumplit takarják be, mert megfagy. Mondta anyósom a fiúknak, hogy apósom volt. A krumplit betakarták és fagy lett.”³¹¹

„Hallottam olyat, hogy egy asszony meghalt, ittmaradt a kis pólyás gyermeke. Éjszaka az anyja hazajött és tisztába tette.”³¹² Ugyanezekhez jön még az a történet, amelyet bevezetőképpen írtam le.

A halott lelke, amely mindenütt ott lehet, ismeri a titkokat, kész és tud segíteni egyes titkok megjelentésével és tanácsaival.

Van, hogy azért jön vissza a halott, hogy ittmaradt hozzátartozóját elhívja magával.

„Az biztos, hogy a halottak közül visszajön valaki. Mikor anyám haldoklott, mondta, hogy egy nagybajuszú ember jön. Az apám volt, aki régen meghalt. A sógorom, aki ott volt, kérdezte is: Nem engem láatsz, nem én vagyok? A fejét csóválta és nézte az ajtót és azt mondta, hogy Boris nem enged. Ott sírtam az ágya mellett, azért nem tudott menni.”³¹³ Pedig már akkor ment volna.

„Mikor édesanyám haldoklott, egyszer csak odajött édesapám. Nem tudom, hogy ébren voltam-e, vagy álmodtam. (Apámat a románok 1919-ben meglőtték.) Azt mondta, na, viszem anyátokat. Én nagyon sírtam: Jajj, ne tessék vinni. Édesanyám akkor halt meg. Ez 1951-ben volt.”³¹⁴ „Az én anyám beszélte, hogy érte jött az ura. Azt mondta: Na gyere, érted jöttem, menjünk. Meg is halt ezután.”³¹⁵

„Szászi Menyus bácsi meghalt és nemsokára az unokája is meghalt, vízbefult. És azt beszéltek, hogy elvitte az unokáját és még a szomszéd fiút is. Nem is unokája volt, csak fogadott unokája. Jajj, de hamar elhívta az unokáját magához!”³¹⁶

„Az én nagymamámnak – ez szent igaz volt – az ura azt mondta: Eredj el Tarpára az orvosságomért. Ő elment a kert végéig, de valamiért vissza kellett, hogy jöjjön. Arra ment befele, hogy nagyapám azt mondta: Na hála Istennek, addig meghalok. Azután azt is mondta: Ne légy sokáig, mert én érted jövök nemsokára. Meghalt, mire ő belépett, de már egy hétre őt is elvitte, az is meghalt. A feleségéért egy hét múlva értejött.”³¹⁷

³⁰⁹ Kajor Pálné, Vitka.

³¹⁰ Konez Józsefné, Gergelyugornya.

³¹¹ Kajor Pálné, Vitka.

³¹² Csonka Józsefné, Kisvarsány.

³¹³ Kiss Sándorné, Nyírmada.

³¹⁴ Jakab Lajosné, Nyírmada.

³¹⁵ Balla Gáborné, Gulács.

³¹⁶ Balog Bertalanné, Olcsvaapáti.

³¹⁷ Balla Gáborné, Gulács.

„A szomszéd meghalt. Előtte való nap álmodtam, hogy eljött Balázs szomszéd fehér köntösben. Azt mondja: Most már elmegyek. Ne beszélj már! Azt mondja: Apám itt volt, értem jött.”³¹⁸

Egy hosszabb történet:

„Mikor 14 éves voltam, elmentem Naményba szolgálni Számelnél. Hát nagyon búsakodtak mindig. Kértem, mi a hiba? Azt mondják, az a hiba lányom, hogy a menyem meghalt és két pici gyermek maradt. Ládd, itt ez a pici gyerek, minden éjjel valami ringatja a kis kocsiját. Hát én bizony elég félős voltam és így gondoltam, biztos engem ijesztenek evvel.

Hát egyszer az öreg mama – mert két néni volt, nem volt férfi, csak két nő, mert a férfi a háborúban volt, a tizennégyesben – azt mondja: Hallod Annus, gyere be fiam az éjjel, ringasd ezt a gyereket, mert én már ki vagyok dögölve. Ezt mondja a vén asszony, a nagymamája.

Hát úgy is volt. Lefeküdtem a sezlonyra és úgy ringattam a gyereket.

Ahogy ringatom, mindig valami kirántja, megrántja a kezemből a kocsi. Mindig kirántja. Hát úgy gondoltam, hogy álmos vagyok, hogy alhatnám nagyon.

Mondom a nagymamának: Nagyasszony, valami ezt a kocsi úgy megrántja, hogy a kezemből mindig kirántja.

Azt mondja: Nem igaz, fiam, csak álmos vagy. Csak te nyugodj. Majd, ha a gyerek sír, akkor ringasd.

Hát mindig sír a gyerek!

Azt mondja erre a nagymama: Na, ha sír, akkor vedd magadhoz, hátha jobban elalszik.

Kiveszem a gyereket a párnával, magam mellé veszem és el is alszom azonnal. Nem hallok tovább, hogy sír a gyerek. El is aludt. Mikor kótt fel a gyerek, mikor nem, nem tudom, de én bizony csak reggel ébredtem fel. A nagymama el is vette mellőlem, én már csak arra ébredtem, hogy nem is volt ott a gyerek.

Más este – nagyon vallásos család volt ez a Számelék – mikor megvolt a vacsora, felmosogattunk, az öreg mama kiült a gangra és elmondta az ő imáját és nekem is el kellett mondani. – Hát az öreg mama elmondta és bement és én magam ott maradtam, ott mondtam az én imádságomat elfele. Erre én, valahogy mintha úgy látnám, hogy be is megy valaki, meg ki is jön, de az ajtó nem nyílik, se be nem zárul. És valami olyan suhogást is hallok.

Hát Istenem, mégis ilyen álmos vagyok én, vagy már elfele alszom, álmodok?

Felállok, bemegyek, nincs senki és a mama alszik és a gyerekek is alusznak, a két gyerek. Erre én úgy gondoltam, lefekszem, mert már álmos vagyok, de még egy kicsit szerettem volna azért fenn ülni. Ott kinn szép holdvilág volt. Ahogy vissza leülök, megint egy nagy suhogás előttem elcsap.

Akkor én bemegyek, lefekszem a konyhában, nem mentem be a szobába, és ugyancsak elkezdtek a konyhában üröngölni. Züzbölgőfát, gyúró táblát, mindent raknak idebb-odább.

Hát mi lehet itt? Mi az ördög járkál, macska, vagy mi?

Felkelek, meggyújtom a lámpát, nincs sehol senki.

³¹⁸ Kopácsi Sándorné, Kisvarsány.

Akkor én lefekszem tovább. Reggel elbeszélem a nagyasszonynak: Nagyasszony, itt annyira üröngettek az este, hogy én még ilyet nem is hallottam! Én már félek itt hálni!

Ó, fiam, dehogy félsz, dehogy, nincs ott semmi. A te álmatlanságod volt az.

Akkor másik éjjel megint behívnak engem a gyerekhez. De a gyerek beteg lett nagyon. Hát már én is kidültem, a nagymama is kidült, mindönk lefeküdtünk. Hát ha sír, hadd sírjon, nincs vele mit tenni, majd holnap elvisszük az orvoshoz.

Reggelre meghalt a gyerek. Hát el is temették az egyik gyereket. Még a másik ott volt; a nagyobbik kisfiú.

Akkor reggel azt mondja nekem a nagymama: Hát mit láttál? Beszéltem neki, hogy milyen láttam én, milyen volt az, hogy volt, hogy egy nagy fehér suhogás – mondom – ki is jött, be is ment a szobából, de úgy eltűnt mindig, hogy nem is tudtam megnézni, miféle. Azt mondja erre a nagymama: Ne mond el fiam senkinek, te azt csak tartsd magadban. Ha láttál, láttál, ha nem láttál nem láttál. A gyermek anyja volt, én már többször megláttam.

Hát bizony én megijedtem és nem háltam többet magamban.

Akkor azt mondja a nagymama: Na, eltemették a kis Józsikát, megyünk, a sírjára viszünk virágot vasárnap és itt a Biblia fiam, te is katolikus vagy, én is, és imádkozunk az édesanyjáért, hogy nyugodjon. Elmentünk még Vitkába templomba is. És akkor a vén mama nagyon szép imát mondott érte és én is elmondtam, mert leírta nekem és el kellett mondani.

Soha többet nem láttuk az anyát.³¹⁹

Ezekben a történetekben a hazatérő lélek szeretetteljes gondoskodása látszik meg. Előbb már idéztünk két esetet, amikor az élők igénylik hogy a halott valakit vigyen magával. Ezt akarták elérni abban a két esetben, amikor az árva kis gyermeket megszoptatták a halott anyából. *Néha nem csak abban van a segítsége, hogy megmutat valami feladatot (pl. takarjátok be a krumplit,) hanem abban is, hogy elvisz valakit az özvegyégből, árvaságból.*

A halottidéző

Bár a hozzátartozók többször kívánják, hogy jöjjön vissza a halott, illetve annak a lelke, nincs hatalmuk arra, hogy kényszerítsék a visszatérésre, a megjelenésre. Az eddigiekben mindenütt azt láttuk, hogy a lélek megjelenése spontán. A halottidézőnek ha korlátozottan is, de hatalma van a meghaltak lelkei felett, azokat maga elé idézheti.³²⁰ Különleges erővel felruházott személye a hiedelemvilágnak egy másik, elhatárolható korszakához, vagy részéhez vezet át: a sámánizmushoz. A következő történeteket és adatokat ebbe a kategóriába állítjuk be.

„Van halottidéző, de nem tudom, hogy ez nem ördögösség e. Csak azt tudja előidézni, aki nem Istenhez jutott. Aki odajutott, azt nem tudja előidézni. Akiról tudjuk, hogy gonosz volt, azt tudja előidézni. Csak az ördögösök tudják előidézni azokat, akik ördögösek voltak.”³²¹

³¹⁹ Kári Sándorné, Tákos.

³²⁰ Pócs Éva, Zagyvarékás néphite, 126 – 127. lap.

³²¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

„Révaranyosi asszony ment a halottidézőhöz. Szombati nap talált menni. A halottidéző asszony azt mondta, hogy a halottak pénteken, szombaton és vasárnap nem jönnek. — Halottidéző most Miskolcon és Putnokon van. — Marschall, a régebbi baptista pap mondta, hogy egy másik pappal elmentek megnézni a halottidézőt. Amikor a halottidéző nő bejött a szobába, azt mondta, hogy a két férfi, aki csak kíváncsiságból jött, hagyja el a termet. Kétszer is kiment a szobából, mielőtt bárkinek is mondott volna valamit. Mikor aztán visszajött, a két férfinak azt mondta, hogy ne szemtelenkedjenek. — A révaranyosi asszony azért ment, mert volt egy mérnök fia Pesten és az meghalt. Amikor odament, azt mondta a halottidéző: Most látok jönni egy öreg nénit egy kis fiúval. Most egy öreg bácsi jön. Ezekre nem szólt semmit a révaranyosi asszony. Most jött egy fiatal ember. Az volt az asszony fia, aki Pesten halt meg. Mondta, tudja, hogy az anyja a testét hazahozatta Pestről.”³²²

„Amikor Csonka Károlyt megölték, a varsányi révész fia is elment a halottidézőhöz, hogy beszéljen Csonka Károllyal, és akkor az meg fogja mondani, hogy ki ölte meg, de a halott nem beszélt, így az asszony nem tudta megmondani.”³²³

„Szalacson is volt egy halottidéző asszony. Mikor Rudolfot megölték, — (Dehát nem lötték azt meg. Tetszik tudni, hogy volt a sorsa a Rotschild fiával!) — hát felhívták a szalacsi asszonyt. Hát ő, azt mondja, nem tudja a holtak közt. Egy miniszter meg erre azt mondta, hogy végeztesse ki a király, mert ez nem igaz. Annak meg azt mondta az asszony, hogy jobb volna, ha menne hazafele, mert a legidősebb lánya most haldoklik. Bécsbe kellett neki menni. Hát azt mondta a miniszter, hogy addig hagyják meg az életét, míg ő hazaér. Ha ez nem lesz igaz, rögtön végeztessék ki. — Kis lány voltam akkor még. — Alig ment el a királytól, már ment a távirat, hogy menjen azonnal haza. Így maradt meg a szalacsi asszony élete.

Én nem jártam a szalacsi asszonynál, de volt egy nagynéném, az volt, meg innen volt egy tanítónak a lánya is. Mindent meg tudott az mondani a halotról.”³²⁴

„A petneházi asszony is mindent meg tudott mondani. Itt volt Mándi Józsiné. Most Szamosszegén lakik. A fiára rádült a fal, meghalt. Magyar-nénak az anyja ment felöltöztetni, mert felboncolták. Mándinéval mentünk a petneházi asszonyhoz. Magyar-né nem mondta senkinek, hogy nem öltöztette fel a fiút, csak rátette a ruhát, mert hogy felboncolták, nem varrták össze és nem tudott vele mit csinálni. Mikor elmentünk, mondta a faluban, hogy a petneházi asszony most megmondja Mándi Józsinénak, hogy nem öltöztettem fel. Mi ezt nem hallottuk. A petneházi asszony világtalan volt. Nem vetett az kártyát, semmit, csak nézte a földet és járt a keze. Hát — azt mondja — a te fiad szerencsétlen halállal halt meg, de fel is bontották, úgy látom. De fel sincs öltöztetve. A ruha rá van téve. Meg tudott neki mindent mondani a petneházi asszony. Jártak innen sokan nála.”³²⁵

„A Mariska testvére fiatal asszony volt és mindig siratta az urát. Elment valami tudós nőhöz. Ez először azt mondta, hogy nem jókor jött. Azután

³²² Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

³²³ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

³²⁴ Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

³²⁵ Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

megint elment. Akkor azt mondta az asszony, hogy tud vele beszélni. Azt mondta: Mindent mondhatol, csak azt az egyet ne mondd, hogy csak még egyszer jöjj vissza. Mindent mondhatol a temetőben is, csak ezt az egyet nem.”³²⁶

„Imakönyvet tesznek, meg zsebkendő a halott kezébe. Pénzt nem is jó tenni. Szabónénak volt egy kis lánya, az meghalt. Az meg belekötött a zsebkendőbe 10 fillért és azt beletette a kislány kezébe. És meg tudta mondani a petneházi asszony. Pedig senki se tudta Koncz Pistánén kívül. Nem mondta meg senkinek. Én is voltam nála megtudni a halotról és mindent meg tudott mondani.”³²⁷

Ezekben a történetekben a mag: A halottidéző tudományában vetett hit. Másik oldalról *arról beszélnek ezek, hogy az elszállt lélek korlátlanul változtathatja a helyét.* Megidézhető több száz kilométeres távolságra, ott van egy szempillantás alatt. A távoli halottidéző ott láthatja, ott beszélhet vele. Ezeknél a történeteknél nem beszélhetünk arról a másik lehetőségről, hogy a halottidéző lelke száll el értesüléseket szerezni. Ezek a halottidézők nem esnek révületbe. A miskolci asszony esetében világosan látszik a módszeres csalás, de azok, akik elmennek a halottidézőhöz, valahogy úgy látják, mint a régi sámánt.

Néhány adatot írtunk le egy szélesebbkörű gyűjtés anyagából. Megpróbáltunk hiedelemcsoportokat elkülöníteni. Csak kísérletet, csak egy lépést tettünk. Ha sokkal több adat alapján jól el tudnánk választani egymástól a vizsgált terület őskori, különböző fokozatokon keresztülment hiedelemvilágát a későbbi korokétól, a mai hiedelemvilágból ki tudnánk szűrni azt, ami csak bizonyos kortól jelentkezik, nagy segítséget lehetne nyújtani a történelemnek. Meglátható volna a területen népek továbbélése, keveredése.

Adatközlők

Árvai Istvánné, szül. Kovács Júliánna, Kisvarsány, ref. 50-éves.

Balla Gáborné, szül. Nánási Róza, Gulács, ref. 59-éves.

Balázi Ferenc, Jánd, ref. temetési kántor, 62-éves.

Balázi László, Jánd, ref. 74-éves.

Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti, ref. 70-éves. Tréfacsinaló, verselő asszony.

Balogh Zsigmondné, Vitka, ref. 68-éves.

Birta Istvánné, szül. Elek Ilona, ref. lelkész felesége, ápolónő. 31-éves,

Nagydoboson született, Nagyvarsányban lakik.

Boda Lajos ref. s. lelkész, 26-éves. Dégen született. Tyukodi megfigyeléseit közölte.

Csonka Józsefné szül. Győri Magda, Kisvarsány, ref. 72-éves.

Dévai Gyuláné, szül. Kis Irma, Nagyvarsány, ref. 52-éves.

Faragó Gyuláné, szül. Szilágyi Piroska, Kisvarsány, ref. 55-éves.

Farkas Jánosné, szül. Herceg Anna, Kisvarsány, ref. 64-éves.

Gacsályi Károly ref. lelkész, 26-éves, Vámosatya. Barabásban született.

Gergely Józsefné, szül. Csatlós Ilona, Gergelyiugornya, ref. 40-éves.

³²⁶ Mező Józsefné, Mátyus.

³²⁷ Koncz Istvánné, Gergelyiugornya.

Hetényi Attila, vegyész, baptista prédikátor, Nagyvarsány, 34-éves.
 Horsai Ede ref. lelkész, Jánd. Budapesten született. 41-éves.
 Jakab Lajosné, Nyirmada, ref. 54-éves.
 Jászai Jánosné, szül. Horváth Póli, Nagyvarsány, ref. 60-éves, a falu krónikáját író parasztasszony.
 Illés Miklósné, szül. Varga Emilia, Jánd, ref. 61-éves.
 Kajor Ferencné, szül. Farkas Ilona, Vitka, ref. 45-éves.
 Kajor Pálné, szül. Fábíán Júliánna, Vitka, ref. 73-éves.
 Kári Sándor, Tákos. Makkoltató kondás volt. Ref. 76-éves.
 Kári Sándorné, Tákos, róm. kat. 70-éves.
 Kelemen Elek, Tarpa, ref. 78-éves. A faluban kedvelt temetésrendező, „közbenjáró”.
 Kelemen Piroska, Tarpa, ref. 44-éves.
 Kiss Sándorné, Nyirmada, ref. 49-éves.
 Kokas Istvánné, szül. Gergely Szeréna, Gergelyugornya, ref. 70-éves.
 Koncz Istvánné, szül. Vesze Eszter, Gergelyugornya, ref. 66-éves.
 Koncz Józsefné, szül. Mándi Zsófia, Gergelyugornya. Róm. kath. Azelőtt ref. volt. 80-éves.
 Kopácsi Sándorné, szül. Győri Juliánna, ref. Kisvarsány, 49-éves.
 Kun Miklós, Nyirmada. Ref. 69-éves. Önkéntes temetési kántor. Virrasztókban diktáló.
 Kun Péter, Nyirmada. Ref. 72-éves. Sokáig harangozó volt.
 Lengyel József, ref. lelkész, Olcsvaapáti. 60-éves. Erdélyben született.
 Magyar Lászlóné, szül. Katona Mária, Kopócsapáti, ref. 81-éves. Tiszasalkán született. 36-éve él Kopócsapátiban. Sokáig harangozó volt. Boszorkánynak tartják.
 Magyar Róza, Magyar Lászlóné lánya, Kopócsapáti, ref. 46-éves.
 Móré László, Márokpapi, ref. lelkész, 39-éves. Újkenézből való.
 Mező Józsefné, szül. Bíró Zsófia, Mátyus, ref. 74-éves. Kislónyán született.
 Nagy Andrásné, szül. Illés Amália, Jánd. Ref. 63-éves.
 Nagy Kálmán, Ilk. ref. lelkész, 30-éves.
 Oroszlán Sándor, Lónya, ref. lelkész, 52-éves, Lónyán született.
 Papp Zoltán, Beregdaróc, volt mérnökhallgató, 34-éves, vak, néprajzi gyűjtő.
 Porzsolt Ferenc, ny. ref. lelkész, 73-éves. Tizsaszentmártonban született, ott nőtt fel. A falu jó ismerője.
 Szakács Imre, Komoró, ref. 75-éves. Virrasztásokon, temetéseken rendszeresen ott van.
 Szerenyi Péterné, Beregdaróc, ref. 79-éves.
 Tári Károlyné, szül. Szerenyi Rozália, Beregdaróc, ref. 62-éves.
 Telkes Györgyné, szül. Nagy Gizella, Tarpa, ref. lelkész felesége, Nagydoboson született és nőtt fel, 43-éves.
 Tóth Jenő, Olcsva, ref. lelkész, 62 éves, Olcsván született és ott nőtt fel.
 M. Varga Elek, Tarpa, ref. 77-éves. Kedvelt temetésrendező.
 Varga Jánosné, szül. Filep Etelka, Tákos, ref. 58-éves.
 Veres Gábor, Márokpapi, ref. 69-éves, temetési kántor.
 Vezse Sándorné, Balácsi Margit, Gergelyugornya, ref. 74-éves. Jándon született.

Irodalom

- Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje: A Művelődés Könyvtára 9. kötet. Budapest 1943. 201 – 248.
- Diószegi Vilmos*, A sámánizmus. Budapest 1962.
- Diószegi Vilmos*, Az északkeleti szojotok sámánhitéhez: Ethn. 1959. 77 – 137.
- Donini Ambrogio*, Korok, vallások, istenek. Budapest 1961.
- Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. Budapest 1963.
- K. Kovács László*, A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944.
- László Gyula*, A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- László Gyula*, A magyar táltos alakjáról: Ethn. 1959. 446 – 449.
- Láng János*, A lélek fogalma az osztálytársadalom nélküli primitív népeknél: Ethn. 1964. 419 – 436.
- Lips Julius*, A dolgok eredete. Budapest 1962.
- Morvay Péter*, Ember alakú fejfák a börvelyi temetőben: Ethn. 1958. 53 – 69. lap.
- Németh Imre*, Balassa Iván, Karcasai mondák: Ethn. 480 – 483. i.
- Klohr Olof*, Természettudomány és vallás. Budapest, 1966.
- Pócs Éva*, Zagyvarékás néphite: Néprajzi közlemények IX. 3 – 4. sz. 1964.
- Szabóné, Szojka Anna*, Cserhát környéki sirató: Ethn. 1958. 614 – 623.
- Szabó Orest*, A magyar oroszokról. Budapest 1913.
- Szendrey Zsigmond*, A szatmármegyei nép szokás és hitvilága (Szatmár, Ugocea és Bereg Vármegyék 1939.)

Csiszár Árpád